BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

Liviu REBREANU

Răscoala

**

LITERA

biblioteca școlarului

Liviu
REBREANU

RĂSCOALA
**

roman

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

APRECIERI

Între *Ion* şi *Răscoala* există... numeroase puncte comune, tematice şi artistice. Pe prim-plan, continuitatea e asigurată prin persoana lui Titu Herdelea, în esenţă — prin „problema ţărănească“. *Răscoala* începe acolo unde se terminase *Ion*: după eşecuri şi deziluzii Titu trece Carpaţii, pentru a-şi încerca norocul sub oblăduirea rudelor din capitală. Referiri la cele petrecute în satul natal apar de la începutul cărţii (I,3); discutând apoi cu Petre, Titu îşi aduce aminte fără să vrea de Ion al Glanetaşului, care tot aşa se plângea de sărăcie (III, 6). Lipsa asupririi naţionale nu lichidează, cum naiv îşi închipuia Titu, oprimarea ţăranului român; fundamentala inegalitate, comună în Ardeal şi Muntenia, este socială: exploatarea inemiloasă a poporului. Noua experienţă năruie rapid iluziile tânărului, îl readuce la probleme de care se credea scăpat. *Răscoala* este răspunsul la întrebările nelămurite până la capăt în *Ion*, un răspuns cuprinzător pentru întreaga ţară şi întreg poporul român, indiferent cine îl exploatează, Habsburgii sau Hohenzollernii, grofii străini sau boierii de acelaşi neam. Astfel se făureşte *tabloul întreg al României agrare*... În sens strict, epopeea este tocmai acest tablou de ansamblu, cele două romane laolaltă, care — completându-se, întregindu-se reciproc, dau o imagine strictă asupra ţărănimii, poporului, ţării [...]

Între *Ion* şi *Răscoala* sunt însă şi deosebiri, de pildă în făurirea şi substanţa monumentalităţii. Acolo, totul era Ion, care, deşi simbolizează un număr mare de Ioni, este totuşi o personalitate cu trăsături distincte. Imaginea colectivă apare mai mult în şi prin imaginea individuală a feciorului Glanetaşului decât independent. Aci, dimpotrivă, cu toate că există un număr important de eroi individuali, nici unul nu se măsoară ca statură şi rol cu Ion, laolaltă în schimb îl întrec cu mult. Admiţând că la Rebreanu forţa de oglindire a colectivităţii este în general mai pregnantă decât aceea [de oglindire] a individului, precum şi faptul că în însăşi făptura lui Ion substanţa „colectivă“ este adesea mai evidentă decât substanţa individuală, trebuie să recunoaştem totuşi deosebirile

de grad faţă de *Răscoala*, unde colectivitatea este eroul nemijlocit şi fundamental. Ion reprezintă ca individ colectivitatea, pe când în *Răscoala* colectivitatea *este* principalul individ, principala personalitate individualizată. Deosebirea provine şi din diferenţa ţelului urmărit. Ion lupta pentru fericirea proprie, pentru ca el să devină înstărit. Ionii din Amara vor acelaşi lucru, dar în 1907 fiecare dintre ei este pus în situaţia de a lupta — conştient sau inconştient — pentru fericirea *tuturora*. Ion din apropierea Clujului este individualist prin metode şi scop. Ion de lângă Piteşti devine în condiţiile date un luptător pentru aspiraţiile întregii colectivităţi. Rebreanu ne înfăţişează ţăranul în două ipostaze: pe timp de „pace" şi în perioada de „război". Imaginea este în ambele cazuri grandioasă. Lupta de unul singur cu deznodământul ei tragic poate atinge şi ea dimensiuni homerice, dar marile frământări obşteşti, atacurile clasei favorizează mai din plin sublimul [...] De aceea, chiar dacă considerăm dilogia în ansamblul ei o epopee, trebuie să vedem că ea nu este unitară în grad şi intensitate, că pe măsura zugrăvirii nemijlocite a maselor epopeicul se concentrează, se ridică pe un plan superior.

Ion IANOŞI, *Romanul monumental şi secolul XX*, Editura pentru literatură, 1963, p. 393—394, 395—396.

Ţăranii lui Rebreanu nu sunt concepuţi pe temeiul unor scheme programatice, din acelea care umbresc obiectivitatea scrierilor despre ţărani ale lui Zola, Maupassant, în care se simte totuşi ostentaţia „realistă", se simte „şcoala", intenţia prea vădită de a polemiza cu idilismul literaturii pastorale tip Georges Sand, dorinţa prea bătătoare la ochi de a-i înfăţişa pe ţărani „aşa cum sunt ei". Nu o dată, rezultatul iniţiativelor în genere recomandabile, de depoetizare a realităţii, ducea la schematism într-un fel tot aşa de evident ca al şcolii opuse: un schematism al instinctelor rele, al aglomerării de trăsături odioase, sălbatic egoism, nemăsurată viclenie etc.[1]

Rebreanu este prin *Ion* şi *Răscoala* superior acestei literaturi. Avusese şi el de înfruntat imaginea falsă, idilică, propusă de scriitorii semănătorişti. Ca în orice polemică, se putea angaja într-o exagerare de sens contrar. Dincolo de orice intenţie polemică (în care, odată antrenat, scriitorul în genere cu

[1] „Ţăranii nu au, în ceea ce priveşte moravurile casnice, nici un fel de gingăşie. Ei nu fac apel la morală când vreo fată le cade în păcat decât dacă cel care a sedus-o e înstărit şi uşor de speriat. Copiii, până când li-i smulge statul, sunt

greu rezistă ispitei de a supralicita), veghează marele său simţ realist, intuiţia profundă a însuşirilor poporului, nestrămutata obiectivitate.

Adevărat că Rebreanu nu evită din pudoare scenele de violenţă, în care legile aspre ale vieţii se manifestă din plin, şi nu le putea evita în nici un fel în *Răscoala*. Dar nu e vorba aici de nici o „specializare". Rebreanu se orienta totdeauna spre momentele *critice*, spre stările de *criză*, individuale ori sociale, prin ele se manifestă nedisimulat legea vieţii. Nu putem însă trage de aici concluzia că el s-ar fi devotat „sufletului bestial". Nu e, de altfel, în critica mai veche, singura exagerare ce rezulta din confuzia, mai generală, a realismului cu naturalismul sau pur şi simplu dintr-un reflex de adversitate principială faţă de tot ce ar fi evocat într-un fel aspectul „teribil" al vieţii, adevărurile prea „crude", o anume viziune „pesimistă". Sadoveanu însuşi, un scriitor prin excelenţă liric, mare poet, creatorul unor elevate ficţiuni, fusese denunţat (de H. Sanielevici) că ar avea „suflet de vagmistru". Dacă Sadoveanu are „suflet de vagmistru", nu e absurd, ci foarte natural ca Rebreanu să fie socotit un jandarm care însemnează într-un proces-verbal infamiile petrecute în raionul său, autor în genere „devotat" sufletului bestial.

Ca să folosim o distincţie goetheană, putem spune că el nu narează „îngrozitor", ci narează lucruri „îngrozitoare"; cum nu narează tandru şi sentimental, dar „narează" sentimente tandre. Nu lipsesc, într-adevăr, momentele de umanitate potenţială şi uneori manifestă; pentru a le sesiza, să nu ne lăsăm induşi în eroare de faptul că scriitorul nu adoptă un „stil" corespunzător, tonul său rămânând mai departe reţinut, obiectiv. Efect cu atât mai puternic, de pildă, în scena de o subtilă umanitate în care un ţăran, în vremea răscoalei, e fericit că poate pregăti din lucrurile confiscate un prânz îndestulător pentru nevasta bolnavă; femeia nu mai apucă să se bucure de el, moartea o surprinde înainte de întoarcerea bărbatului. Nu e nimic în *Răscoala* din nepăsarea crudă în faţa morţii, sau din acel egoism nemăsurat, jignitor pentru condiţia umană, atribuit sufletelor simple în scrierile de factură naturalistă. Alienarea, condiţiile aspre nu anulează resursele de umanitate. Acestea ies la iveală mai intens chiar în timpul răscoalei, alternând cu manifestările brutale. Una din marile intuiţii ale scriitorului, una din marile sale *descoperiri* constă în aceea că răscoala produce şi o relativă *eliberare* de

---

capitaluri sau unelte pentru un trai mai bun. Interesul a devenit, mai ales după 1789, singurul imbold al minţii lor; pe ei nu-i interesează nici cât negru sub unghie dacă o faptă e legală sau imorală, ci doar dacă aduce câştig. [...] În clasa ţărănească, omul cu desăvâşire cinstit şi moral e o excepţie." (Balzac, *Ţăranii*, p. 51.)

forţa altfel inerentă a dezumanizării. Reacţiile oamenilor sunt la Rebreanu stilizate, supuse unui regim de transfigurare ca şi vorbele lor solemne, pătrunse ca de un ritual al momentelor fundamentale.

Transfigurarea pusă la îndoială de Ibrăileanu este tot atât de reală aici, deşi mai puţin izbitoare ca, în alt fel, în literatura lui Sadoveanu. Dar este efectul numai al unei construcţii realizate cu materiale trainice, date ale realităţii. Presupunerea că Rebreanu n-ar „transfigura“ e tot atât de puţin fondată ca şi aceea, opusă, că ţăranii săi ar fi idealizaţi.

Rebreanu a dovedit, mai ales prin *Răscoala*, că plicticosului şablon „realist“ nu i se opun numai avânturile romantice, vocaţia visului etc., ci în primul rând realismul substanţial, plenar, în fiinţa căruia observării necruţătoare i se asociază un mare simţ al perspectivei, intuiţia sensurilor esenţiale. În a fi realist fără cusururile „şcolii“ realiste stă unul din meritele lui Rebreanu.

Spunând că *Răscoala* este un roman social, un mare roman social, n-am făcut decât să numim categoria cea mai generală în cuprinsul căreia s-a dezvoltat o diversitate nelimitată de tipuri specifice, de întinderea, culoarea şi individualitatea vieţii însăşi. Unele distincţii sunt necesare. Există romane sociale mai mult în nucleul lor, dar orientate în genere spre maxima valorificare a dramei individului, romanele unei crize de conştiinţă, al căror prototip şi capodoperă în cuprinsul literaturii române este *Pădurea spânzuraţilor*.

Deosebit de această categorie bine cristalizată, există romane sociale prin mobilul evident spre care mână destinele individuale. Ion e un astfel de roman, în care omul concret şi viaţa socială stau în cumpănă, într-un echilibru mereu rupt şi reînnoit cu sacrificii. Viaţa, dragostea şi moartea, realizarea individului, avânturile şi energia, dar şi un sentiment de zădărnicie, dublat de o continuitate a eforturilor care asigură rostul mai înalt existenţei stau aici în centrul atenţiei.

Sunt, în al treilea rând, exemplare mai rare, de roman *integral* social, în care o situaţie de interes colectiv — războiul, revoluţia — absoarbe toate resursele individuale, aducând în prim-plan psihologia colectivă. Socialul nu numai că primează aici, dar copleşeşte, literalmente, totul în jur cu o forţă teribilă, care aminteşte caracterul necesar şi implacabil al proceselor naturii. Aici reacţia colectivă domină în chipul cel mai direct reacţiile individului. E cazul *Răscoalei*, studiu sociologic de valoare unică şi neîntrecut ca putere de sondaj a conştiinţei sociale, colective, în literatura română şi nici în alte literaturi. Nu mai participăm la evoluţia unui individ, la destrămarea unei familii, la cristalizarea unui sentiment etc., ci la drama şi frământarea unei întregi colectivităţi obligate să-şi apere dreptul la viaţă. Rebreanu a avut

curajul rar de a *renunţa* la tot ce l-ar fi putut abate de la ţinta sa, formulată strict, cu un schematism intenţionat, necruţător. Numai unui creator de geniu îi este îngăduit şi cu putinţă să facă din opera sa o *demonstraţie* de o logică aspră, să spună: lucrurile au stat aşa, şi nu altfel, motivele au fost acestea, şi nu altele, desfăşurarea faptelor a fost următoarea etc. Şi această demonstraţie strânsă, din care altul făcea un lucru supărător de neartistic, este, la Rebreanu, *artă* în sensul cel mai riguros şi mai pur al cuvântului.

Trebuia o forţă ca a lui Rebreanu, patosul său epic de o neobişnuită amploare pentru a se realiza, în condiţii atât de dificile, cu situaţii şi tipuri de o generalitate *extremă*, lipsite de contururi şi nuanţe particulare, o capodoperă. S-a arătat că Rebreanu a ştiut să intuiască, în cuprinsul masei de oameni, ce interese specifice mobilizează de partea răscoalei pe unul sau altul din participanţi, începând cu Petre Petre, ţăranul sărac, mai luminat decât ceilalţi şi cu unele virtuţi de agitator şi de organizator, şi sfârşind cu primarul Ion Pravilă, care şi el, la un moment dat, cochetează cu răscoala. Diferenţierile sunt, aşadar, precumpănitor sociale. Fiecare tip reprezintă o ipostază sintetică şi — se poate spune — simbolică, un termen capabil să indice că romanul lui Rebreanu depăşeşte sfera realismului strict, descripţia vieţii „aşa cum este ea“, apropiindu-l de epopee, de marea poezie, la o extremă, şi de studiul sociologic, la cealaltă.

Aceeaşi înclinaţie spre aspectul general, foarte reprezentativ, al lucrurilor se manifestă în vorbirea personajelor. Toate frazele lor sunt extraordinar de tipice. Ca şi opera în întregul ei, ele sunt tipizări individualizate, expresii de o generalitate maximă, încorporată în cea mai concretă materie.

Fraze ca acelea rostite în tren de către jovialul arendaş al moşiei Olena-Dolj: *„D-voastră nu cunoaşteţi ţăranul român dacă vorbiţi aşa!“* şi: *„Să te ferească Dumnezeu să ai nevoie de ţăran, că ţăranul atunci te strânge de gât, când te doare mai tare“*, de ce, în ciuda impresiei de banalitate, sunt absolut memorabile?

Această „reproducere“ aidoma, „imitare“ rezumativă a frazelor auzite fără voie sau închipuite de cititor, produce o impresie puternică de realitate şi totodată un ecou inefabil. Discuţia din tren dintre Rogojinaru, Grigore Iuga, Baloleanu, din capitolul I ne introduce nemijlocit în problematica romanului, printr-un schematism violent, foarte deosebit de procedeul curent care ne familiarizează cu tema treptat, pe căi intenţionat ascunse, ocolite, prin intermediul unor relatări oarecum indiferente în raport cu ceea ce are să se întâmple. Acest schematism (care comportă mari riscuri) vrea să spună că toată lumea are gândul aţintit la *problema ţărănească*, nimeni nu i se poate

sustrage. Fiecare exprimă poziţia interesată a categoriei sale sociale, găsind însă argumentul cel mai *„convingător“*, mai logic, luat din sfera adevărurilor acceptate, de aparenţă obiectivă, la care, vezi bine, toţi ar trebui să subscrie.

Sunt fraze menite să întreţină iluzia că fiecare *are dreptate în felul său*, că fiecare ţine seamă nu numai de interesul său particular, ci şi de interesul celorlalţi — dar pe dedesubt, înainte încă de apariţia exponenţilor satului, se infiltrează în ţesătura cărţii *singurul* adevăr: toate acestea sunt vorbe, vorbe, cu toate că nu există din partea scriitorului, la suprafaţă, intenţia de a le discredita. Ţăranul n-are de partea sa „argumente“, ci adevărul simplu şi zguduitor pe care, în fond, se întemeiază *Răscoala*. Cuvintele dezvăluie un proces ajuns la limita sa, şi toată arta romancierului este de a sugera că oricine, nu numai cutare personaj ce exprimă direct adevărul ţăranilor, ar fi constrâns să-l accepte: „Îi spuse că oamenii vor pământ şi că nu mai pot trăi din ceea ce prisoseşte boierilor“. „Muncind cât munceşte azi, dar pe pământul lui, omul ar avea un trai de două ori mai bun.“ „Mai fericiţi au fost sclavii de odinioară.“ „Şi totuşi, vezi bine şi dumneata că suntem de fapt robi! Nu din pricina lui Miron Iuga, ci din pricina situaţiei în care ne aflăm. Iar asta nu se poate schimba prin dispariţia unui om. Urmaşul lui, oricât ar fi de bine intenţionat, va continua, va trebui să continue sistemul. Schimbarea adevărată nu va fi decât atunci când vor dispărea toţi şi când pământul va fi stăpânit de cei care-l muncesc.“

Rebreanu scrie *fără nervi*, dar nu fără *nerv*. Preferabilă febrei, „banalitatea“, efect al calmului epic, este un bun punct de plecare, poziţia favorabilă unui drum lung, dificil şi serios. Încetineala relativă a acţiunii din primul volum face să preţuim şi mai mult încordarea din al doilea. Încordarea este maximă, la apăsarea mai grea pe elementul senzaţional arcurile ar plesni de prea mare presiune.

Lucrurile se urnesc cu greutate — de aici impresia că primul volum, luat în sine, ar fi fără interes. Dar când se urnesc sunt purtate de un suflu colosal. Câte un semn rău prevestitor, apoi totul reintră în „normal“, într-un „normal“ care sporeşte în adâncuri forţa loviturii viitoare. Cuvintele se încarcă de sens, o vorbă rostită acum pare să însemne de zece ori mai mult decât înseamnă. O vorbă rostită *aici* fără importanţă, parcă la întâmplare, capătă *dincolo* un ecou grozav. Cuvintele sunt material exploziv, de o putere nebănuită, necunoscută celor ce le rostesc, ele declanşează un proces implacabil, mai presus de voinţa individuală. Într-o întâmplare curentă, scriitorul ştie să descopere misterioase resurse. E semnalată lipsa câtorva saci de porumb din hambarele proprietarului, bătrânul Iuga se înfurie, şeful postului de jandarmi

trage la răspundere pe ţărani, îi învinuieşte că au furat grânele, îi somează să indice pe vinovat, îi bate. Un caz de ajuns de banal, şi totuşi începem a percepe că lucrurile s-au izbit de ultima lor limită. Puteri ascunse ies acum la suprafaţă, rup zăgazurile răbdării şi contribuie la îndreptarea cursului vieţii pe un drum ireversibil. Fiecare cuvânt face să crească starea de aţâţare a mulţimii, pe care nimic în lume n-o mai poate face să dea îndărăt.

Cazurile relatate nu sunt din cale afară de revelatoare, dar sunt exact cele care se impuneau unei atenţii calme, supravegheate şi, artisticeşte, mai interesante tocmai prin platitudinea lor: nişte ţărani sunt bănuiţi că ar fi furat porumb din hambarele boierului, sunt arestaţi şi bătuţi la postul de jandarmi; nevasta lui Melinte Heruvimu e bolnavă; unuia i se ia porcul; altuia i se termină merindele; un copil e tras de urechi; delegaţia de ţărani e tratată cu indiferenţă la minister etc.

Relatând întâmplări curente, scriitorul întinde încet şi stăruitor arcul acţiunii epice, mereu cu conştiinţa unei mari forţe lăuntrice, fără de care arcul se destindea mai repede — înainte de vreme. Tot aşa cum ţăranii săi „nu se grăbesc“ la răscoală, aşteptând cu tenacitate, scriitorul aşteaptă tenace, cu stăpânire de sine, eliberând numai câte puţin din forţa continuă a romanului. Un simţ al duratei obiective atribuie faptei ritmul necesar de desfăşurare, şi conţinutului — răgazul obiectiv necesar spre a se consuma în întregime. Numai pentru cerinţele demonstraţiei — în fondul său operaţia nefiind posibilă — să izolăm mental „subiectul“ romanului şi vom pricepe deodată cât de „strategic“ leagă şi dezleagă scriitorul firele principale ori secundare ale acţiunii spre a menţine mereu încordat interesul dramatic. Viaţa se desfăşoară iniţial pe făgaşul ei obişnuit (în *Ion* — satul părea mort, în *Răscoala* — o discuţie în tren etc.), însă foarte aproape de început — şi în *Pădurea spânzuraţilor* chiar de la început — intervine ceva care scoate viaţa din făgaşul obişnuit, desprinde unul din pilonii de susţinere ai stabilităţii: s-a clintit o verigă, apoi cu necesitate alta, până observăm că tot lanţul s-a pus în mişcare, lucrurile s-au precipitat în aşa fel că nu mai există drum înapoi, ci numai înainte, până la consumarea definitivă a dramei. Rebreanu spune undeva că un romancier trebuie să ştie să întreţină şi „să intensifice mereu“ sentimentul acţiunii implacabile, „interesul pur narativ“, „acel *Spannung* fără de care un roman, oricât de valoros altfel, nu poate cuceri pe cititori“. În tehnica aceasta, Liviu Rebreanu este neîntrecut.

În *Răscoala*, atmosfera pare la început destul de senină, viaţa îşi urmează cursul ei stabilit, în tren se desfăşoară discuţii destul de comune... şi totuşi: „Dumneavoastră, domnilor, nu cunoaşteţi ţăranul român...“ Ei bine, îl vom cunoaşte.

Asupra căilor de realizare a mişcării — refuzând să creadă că aceasta s-ar înfăptui în linie dreaptă — scriitorul avea intuiţii de dialectician, aplicabile de altfel şi traiectoriei lăuntrice a „conflictului“ dramatic în romanele sale: „Evoluţia are cotituri şi chiar regrese capricioase, deşi cu tendinţă de veşnică urcare“. Ideea se verifică în opera sa, ori de câte ori scriitorul are de urmărit dialectica schimbării. Tensiunea urcă mereu în *Răscoala*, până în punctul când apăsarea ei devine aşa de violentă încât străpunge impetuos formele superficiale ale stabilităţii („răbdarea“, „resemnarea“ ţăranului etc.). Un scriitor lipsit de marea intuiţie a vieţii ar fi dat o reprezentare aritmetică a acumulărilor, urmărind gradaţia în continuă creştere. La Rebreanu intervin însă cotituri şi „regrese“ care sunt în spiritul vieţii reale şi înlătură, cu evidenţa legilor dialectice, orice senzaţie de lucru mecanic. Apele par la început liniştite, intervine apoi o imperceptibilă fierbere repede localizată, o scânteie se aprinde şi se stinge, lucrurile reintră în normal, ţăranul e tot aşa de „cumsecade“, ca, pe neaşteptate, tensiunea să salte brusc, să se menţină o vreme încordată, ca din nou să scadă ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat — fără să mai atingă însă gradul iniţial de stabilitate, şi din nou să urce, dar atingând o treaptă de la nivelul căreia nu mai există întoarcere şi să fie necesară doar o neînsemnată precipitare ca furtuna să se dezlănţuie, rupând toate zăgazurile. Tendinţa e, fireşte, „spre veşnică urcare“, dar procesul de creştere este marcat din loc în loc, în spiritul vieţii reale, de „cotituri“ şi „regrese“.

Construcţia romanului stă în această intuire a legilor mişcării, în priceperea de a reda acumulările succesive, întrerupte (dar în ce punct? Rebreanu stăpânea secretul acestor noduri vitale) şi reluate (dar în ce punct?) până ce producerea exploziei devine iminentă.

Dialectica desfăşurării, cu urcuşurile, încetinirile, cotiturile şi repausurile sale relative — poate fi urmărită şi în *Pădurea spânzuraţilor*. Cristalizarea hotărârii în sufletul lui Bologa urmează o linie şovăitoare, toată problema pentru scriitor era să desprindă din acest drum complicat, ezitant, mersul său ascendent, culminând cu hotărârea de a face pasul fatal dincolo de linia frontului. Un autor mediocru, îndepărtându-se de adevăr, ar fi văzut doar creşterea mecanică, adăugând mereu câte un *plus* peste *suma* anterioară. Rebreanu, pentru a adăuga acest *plus*, răscoleşte din nou, de fiecare dată, suma. De fiecare dată reia totul de la început, *hotărârea* e mereu în primejdie de a se nărui, chiar se năruie, pentru a se reface din nou, parcă mai trainică. Greutatea mereu sporită, care face să se încordeze arcul dramatic al acţiunii, silindu-l să apese la rândul său asupra nivelului curent al „stabilităţii“, o resimţim, fizic, în fiecare cuvânt spus, în cuvintele violente, dar — ciudat — şi în cele obişnuite, liniştitoare, care în loc să calmeze mai rău întărâtă „criza“.

Discuţia din tren, care deschide romanul, are o aparenţă de lucru curent, vorbe spuse la întâmplare, cum se obişnuieşte în astfel de situaţii, călătorii vrând să mai scurteze din timp. Şi totuşi, dincolo de valoarea ponderabilă a cuvintelor, se strecoară o nelinişte, o iritare, o enigmatică stare de nerăbdare, de aşteptare crispată. Aspectul este cel obişnuit — unul atacă „chestia ţărănească“ (parcă tot atât de inofensivă este această discuţie ca şi cea dintre eroii lui Caragiale pe tema clasică a „recoltei“), cu o frază care s-a mai rostit de mii de ori: „Dumneavoastră nu cunoaşteţi ţăranul... Ori îl cunoaşteti din cărţi...“ etc., altul, director în Ministerul de interne, replică sentenţios, aşa, numai ca să anime discuţia, să fie şi un termen de contrazicere: *„Domnul meu... domnule Rogojinaru, un lucru rămâne indiscutabil: că noi toţi, dar absolut toţi, trăim de pe urma trudei acestui ţăran...“* etc. Ca pentru a sugera că discuţia n-are însemnătate, nu e serioasă, nu *angajează*, ci se poartă după o lege a inerţiei (cineva şi-a luat un „rol“, celălalt — va lua rolul rămas vacant, unul critică pe ţărani — altul, ca dialogul să fie posibil — apără pe ţărani, dar s-ar fi putut să fie şi invers, primul să-i apere, al doilea — atunci — să-i critice, cu obişnuitele fraze ce se spuneau în astfel de ocazii), în favoarea ţăranului vorbeşte un reprezentant al autorităţii...

Şi tot pentru a sugera că sunt vorbe fără importanţă, discuţia e întreruptă cu consideraţii de o tipică rigiditate, aşa de obişnuite cu o staţie-două înainte ca trenul să ajungă la destinaţie („Cum, şefule, sosirăm? Ei, bravo! Bine-am mers, n-am ce zice...“ etc., etc.) Şi totuşi, chiar în formele acestea atât de obişnuite, de „uzate“ printr-o lungă deprindere — se face auzit un sunet nou, suspect, pe care vorbele fără importanţă se silesc să-l înlăture, dar fără succes. Discuţia se întrerupe, oamenii coboară în gară, în plină forfotă a Capitalei, s-ar părea că nimeni nu se mai gândeşte la cele dezbătute în tren doar aşa ca să treacă timpul şi să se mai risipească puţin din plictiseala călătoriei, lucrurile reintră în normal, Grigore Iuga merge acasă, găseşte pe Titu — apoi la restaurant îl întâlneşte din nou, întâlneşte şi pe Rogojinaru, arendaşul moşiei Olena-Dolj, şi — sub un pretext oarecare — discuţia se reia, de astă dată însă cu patimă, cu un grad de angajare ce contrazice aspectul cenuşiu al celei din tren, strecurând în suflet o nelinişte nouă. Apăsată o vreme de preocupările cotidiene, neglijată — tema fundamentală a câştigat, pe nesimţite, o intensitate care atrage atenţia.

Astfel începe să se cristalizeze, mai densă, mai palpabilă, starea aceasta specifică de „criză“, de încordare, care, cu vremea, va deveni marea temă „afectivă“ a romanului.

La restaurant, discuţia pare să aibă ca şi în tren un aer convenţional, se discută, fiindcă toată lumea discută acum „chestia“ agrară, avocatul Baloleanu,

moşier el însuşi, expune un punct de vedere „mai larg“, are — cu motivări politicianiste cu totul uzate — înţelegere pentru soarta ţăranului („Aşa, dragă Grigoriţă, cum îţi spuneam... Problema ţărănească nu se poate rezolva fără sacrificii din partea celor ce stăpânesc pământul.“ Etc.) — când pe neaşteptate şi parcă în treacăt, scriitorul sesizează în tonul, de altfel calm, al replicii tânărului Iuga un accent deosebit, dovedind că dezbaterea depăşeşte undeva, pe margine, tiparele conversaţiei mondene: „în ochi îi apare o lucire [...] *care arată că discuţia îi frământă sufletul*“ (s. n.).

Este cel dintâi indiciu că tema fundamentală a început să prindă consistenţă, să angajeze. Intervine nechemat, de la o masă vecină, arendaşul Rogojinaru, cel cu „Dumneavoastră nu cunoaşteţi ţăranul român...“; Grigore Iuga, „enervat de intervenţia insolită“, răspunde „apăsat şi dispreţuitor“ — şi tema continuă să se strecoare mai vizibilă şi mai consistentă, făcându-ne să bănuim că dincolo de vorbe e o realitate de care vom lua curând de tot cunoştinţă şi care va copleşi orice altă preocupare, dominând întreg orizontul romanului, cerul, pământul şi oamenii. Nimeni din cei prezenţi nu doreşte aceasta, cu toate acestea însă criza se manifestă tot mai acut. Grigore se pomeneşte vorbind avântat şi îşi dă repede seama că parcă acţionează în contra voinţei sale, că a devenit „patetic“ fără rost, „că tonul lui nu cadrează cu...“ şi tace jenat. Dar *ecoul* vorbelor rămâne, şi tăcerea jenată, precaută abia îl subliniază. Ecoul creşte tocmai pentru că se simte efortul de a „lichida“ tema unei discuţii jenante, care se „împotmoleşte“ fără soluţie. Cu toţii încearcă să risipească încordarea, atacând alte teme, pe care le-ar putea dezbate în linişte într-un spirit mai potrivit cu locul — recolta, criza financiară, situaţia guvernului, politica externă, fraţii ardeleni, slujba lui Titu etc. Dar tema adevărată continuă să se infiltreze, obsedantă.

Lui Grigore „discuţia de la masă îi răscolise nervii.

Îşi propusese de atâtea ori să nu mai vorbească despre lucrurile acestea, şi totuşi mereu îşi călca hotărârea.“ Apăsate, alungate, „lucrurile acestea“ (care alcătuiesc substanţa romanului) revin cu şi mai multă insistenţă, aducând enervare şi nelinişte. Pe când „coboară“ în Calea Victoriei, însoţindu-l pe Grigore Iuga, tânărul Herdelea — cu gândul tot la discuţia de la restaurant — rosteşte una din acele vorbe tipic liniştitoare, menite de obicei să înlăture impresia de încordare şi care într-un mod atât de semnificativ se întorc cu putere, ca în virtutea unui resort lăuntric, împotriva menirii lor, adâncesc criza în loc de a o risipi. Vrea să spună că se discută prea mult în jurul chestiunii agrare, dar, motivându-şi intervenţia, trebuie să ia argumente dintr-o rezervă pe care ar fi făcut mai bine s-o lase neatinsă. S-ar părea că el vrea să împlinească o

datorie convenţională, să spună ceva — indiferent ce — pentru a risipi politicos tăcerea „prea lungă“ — şi aşa şi este, el nici nu doreşte altceva, dar aici e toată problema, incapacitatea de a rosti vorbe *indiferente* devine ea însăşi revelatoare. Amintindu-şi „cu cât interes a discutat Grigore la masă“ şi „cumpănind despre ce i-ar putea vorbi“ acum, Titu rosteşte, „ezitând, parcă i-ar fi pipăit sufletul“, următoarele cuvinte:

„— Nici n-am pomenit, atâta ce se vorbeşte aici despre ţărani şi mereu despre ţărani. Toată lumea, pretutindeni, întruna: chestia ţărănească, problema ţărănească, să facem aşa, să facem altfel... De ce atâta discuţie?“

Şi fără să vrea, contrazicând intenţia cu care se hotărâse să întrerupă tăcerea tânărului Iuga, continuă, dezvăluind *în treacăt* proporţiile şi gravitatea crizei — cu argumente al căror sens teribil nu mai e în stare să-l stăpânească — justificând îngrijorarea şi formulând inocent, cu glas tare, acel lucru straniu şi primejdios ce pluteşte în atmosferă şi nimeni nu şi l-a limpezit:

„— De ce atâta discuţie? Până şi la mine, în curte, toţi chiriaşii, cum se adună la taifas, repede ajung la ţărani, ş-apoi dă-i şi dă-i cu problema şi cu chestia... Baremi un cizmar ovrei şi mai ales feciorul lui, care-i mare socialist, nu mă întâlnesc o dată să nu-mi bată capul cu fel de fel de soluţii şi cu proorocirea că, de nu se rezolvă chestia ţăranilor, are să vie revoluţia să facă praf şi cenuşă Bucureştii!“

Titu Herdelea rosteşte, tocmai pentru că e mai puţin angajat, cuvinte revelatoare al căror sens pluteşte în atmosferă ca o presimţire de care nimeni — şi poate mai puţin ca oricare alţii cei direct angajaţi, ca Grigore Iuga, de exemplu, — n-are curajul să ia act, şi să o formuleze, ca Titu, în cuvinte limpezi.

Construcţia unui roman este pentru Liviu Rebreanu şi arta de a supune pe cititor unei savante *torturi*, prin care transmite acestuia atâta cât este necesar dintr-un conţinut întrezărit din capul locului, şi niciodată mai mult; este şi răbdarea de a desfăşura continuu resursele naraţiunii până într-un punct ce pare culminant (dar de fapt numai până în pragul premergător acestui punct), este răbdarea de a readuce lucrurile în făgaşul normal, ca apoi, pe neaşteptate, să-i ofere cititorului, la timpul cuvenit, dezvoltarea temei ce-i fluturase o clipă pe dinaintea ochilor[1]. Scriitorul, procedând astfel, comunică o copleşitoare senzaţie de realitate, dând impresia că ascultă numai

---

[1] Altfel, exact contrariul situaţiei semnalate de Rebreanu (cronicar dramatic) când analiza opera unui începător: „Ca orice începător român, dl Văitoianu spune în actul întâi tot ce are de spus. Pe urmă e nevoit să «recapituleze» mereu; spre a obţine lungimea trebuincioasă actelor următoare.“

de glasul poruncitor, mai presus de voinţa individuală, al vieţii însăşi. Mici capitole aparent indiferente au drept ţintă să creeze răgazul necesar fermentaţiei lăuntrice a cuvântului revelator sau a scenei memorabile ce s-a desfăşurat ceva mai înainte, să înşurubeze şi să înrădăcineze, să facă de neuitat impresia produsă de acel cuvânt hotărâtor.

Uneori intuim venirea iminentă a unui atare cuvânt, presimţirea aceasta este savant iniţiată şi apoi întreţinută de scriitor, el prelungeşte aşteptarea, ca apoi, când cuvântul revelator apare, să fie încărcat de toată tensiunea cu care l-am aşteptat şi să se fixeze definitiv în conştiinţă.

Grigore Iuga ia cu sine la ţară pe Titu Herdelea pentru a-l iniţia în chestia ţărănească şi, o dată ajuns, desfăşoară în faţa sa tabloul proprietăţilor, geografia locului, vecinii etc.... Desfăşurare parcă fără sfârşit, încât eşti ispitit să te întrebi la un moment dat dacă nu cumva se face abuz de răbdarea noastră, prin expunerea unor date aride, inutile. Dar îndată ni se va dezvălui raţiunea plicticoasei expuneri. Iată — zice Grigore Iuga — aici e reşedinţa moşiei lui cutare, asta e moşia lui cutare (cu mare lux de amănunte inutile), dincolo e pământul Nadinei, dincolo e moşia unuia Stănescu, aici e proprietatea unei bănci, dincolo e arendaş colonelul Ştefănescu, aici sfârşeşte moşia lui Gogu, asta e a familiei Iuga, cealaltă aparţine unei bănci — ş. a. m. d., încât se creează cu încetul impresia că Grigore Iuga se înverşunează cu atâtea detalii pentru a evita întrebarea pe care, la sfârşit, Titu cu nevinovăţia lui nu ezită să o prezinte.

„— Mi-ai arătat, zice el, atâtea moşii boiereşti, moşii peste moşii, mari şi frumoase. Dar pământurile oamenilor unde sunt?

— Apoi vezi, pământurile oamenilor, asta e chestia ţărănească! Pământurile! Nu prea sunt şi unde-au fost s-au cam spulberat...“

Se înţelege că prezentată de la început întrebarea aceasta n-ar fi însemnat nimic. Acum însă, pentru că a fost atâta vreme reprimată, sub avalanşa de lămuriri plicticoase, ea a căpătat o forţă tăioasă. Până să iasă din apatia obişnuită, lucrurile se desfăşoară pe un făgaş ce pare a se fi statornicit definitiv.

La hora de duminică, Serafim, un ţăran cărunt, povesteşte, *şi nu prima oară*, cum l-au bătut jandarmii fiindcă logofătului i se năzărise c-ar fi dispărut ceva porumb din hambare. Prin câte-un detaliu scos la vedere ca din întâmplare, scriitorul ştie sugera, într-un chip magistral, că e şi nu o horă obişnuită, că e şi nu o relatare *obişnuită* cu ţărani bătuţi fără motiv. Serafim Mogoş vorbeşte, şi tot vorbind — se strecoară deodată revelaţia — nu se ştie de ce, nu se uită la oameni, cum ar face oricine povesteşte ceva, duminică, în cadrul taifasului obişnuit — *„ci undeva departe, parcă s-ar fi jeluit unui judecător drept“* (s. n.).

Scriitorul leagă savant aceste precizări, ţinta sa este de a sugera pe nesimţite şi *în treacăt* neobişnuitul. Prin ele se comunică mult mai exact senzaţia că acest ţăran, care povesteşte ceva fără să se grăbească, a fost *greu* umilit. Curios e şi că toţi cei de faţă „cunoşteau întâmplarea“, unii fuseseră chiar ei înşişi bătuţi ca şi Serafim Mogoş — şi totuşi ascultă cu o stranie atenţie. Faptul că ei ştiu despre ce e vorba şi că fuseseră chiar ei înşişi schingiuiţi *nu-i împiedică* să asculte cu atenţie, şi nici n-are însemnătate, fiindcă nu era prima dată când li se întâmpla un astfel de lucru. Atenţia cu care ascultă semnifică însă altceva, anume că, fără un motiv prea evident, realizează deodată, năucitor de exact, ce se întâmplă cu ei de foarte multă vreme, *şi asta le apare extrem de curios*, de aceea ascultă cu atenţie. Pentru că ei *nu ascultă — de fapt — ce le spune Serafim*, ei ascultă un lucru nou, un lucru parcă pentru prima oară *înţeles*. Înţelegerea a ceea ce se întâmplă este *nouă* pentru ei, şi nu întâmplarea ca atare, care nu e deloc nouă. Ei — notează Rebreanu, stăpânit de o gravă intuiţie a ceea ce este nou şi neaşteptat aici, — „luau seama de jelania lui Serafim, parc-ar fi auzit pentru întâia oară o poveste nemaipomenită sau parcă s-ar fi complăcut în evocarea unor suferinţe care le răscoleau sufletele“ şi o dată se aude vorba unui alt ţăran, o vorbă şi ea foarte veche, şi totuşi având un sens nou, fiindcă acest ţăran întrerupe din când în când jelania lui Serafim mereu cu „*aceleaşi vorbe*: — Păi, ce să facem, oameni buni, ce să facem?“ În vorbele acestea, ceilalţi desluşesc intonaţii ciudate, de umilinţă resemnată, şi asta îi înfurie, iar unul din ei spune dispreţuitor, îngânând pe ţăranul cu „ce să facem“.

„— Ce să facem, ce să facem?“ Dar se sperie singur de revolta lui: „— Dumnezeu ştie ce să facem...“ A fost atins un anumit *prag*. Omul dă speriat *înapoi* — dar pragul hotărâtor a fost atins şi asta a provocat un ecou care rămâne şi după ce omul bate în retragere.

Liviu Rebreanu are ca nimeni altul intuiţia cuvintelor majore. Cuvântul a fost acum rostit — e tot acelaşi pe care oamenii l-au rostit de zeci de ori şi care *însemna* durere şi umilinţă resemnată, dar acum el a fost rostit *altfel*, într-un fel care arată că vechea resemnare se arată vulnerabilă şi cedează. Şi nimeni nu mai poate zdruncina impresia produsă de faptul că acest cuvânt poate fi rostit şi *altfel*, cu revoltă, furie şi dispreţ.

Intervine încercarea de a risipi încordarea, o încercare eşuată, dar care, într-un fel concludent, mai rău adânceşte *criza*.

„Ca să şteargă mai bine urmele mâniei lui Toader, Leonte Orbisor, mic, cu glas ascuţit, cu faţa vioaie, găsi cu cale să observe împăciuitor:

— Am pătimit şi eu cu Serafim şi cu ceilalţi laolaltă, dar mă întorc şi zic: Stăpânirea ce să facă dacă e furt? Şi de ce să fure munca altuia hoţii?“

Este de ajuns ca vreunul să încerce o cale de conciliere, spre a şterge urma celor spuse mai înainte, este de ajuns ca el să încerce, cum e şi firesc, o *motivare* a intervenţiei sale, ca — fără să vrea, bineînţeles, — să atingă o zonă şi mai critică, provocând cuvântul revelator; cuvântul îl rosteşte Trifon Guju, „întunecat, mai mult pentru sine“, împingând lucrurile spre o fază şi mai încordată decât aceea premergătoare intervenţiei cu îndemnuri conciliatoare. Leonte Orbişor spusese: „Şi de ce să fure munca altuia hoţii?“ — şi asta sună într-un fel neaşteptat şi are aerul să se refere la altceva, şi atunci e firesc ca să intervină un altul cu observaţia care fixează şi mai temeinic senzaţia de încordată aşteptare:

„— D-apoi că tot munca noastră e!“ (S. n.)

„Toţi întoarseră deodată ochii spre el, ca şi când le-ar fi dezvăluit o mare taină sau măcar o credinţă intimă a tuturor. Nimeni însă nu zise nimica şi chiar Trifon, care obişnuia să repete când credea că a spus o vorbă mare, acuma tăcu şi lăsă capul pe piept.“

Romancierul izbuteşte să dea încordării crescânde un conţinut de o extraordinară materialitate. De precizat că nu e vorba doar de obişnuita „gradaţie“ a evenimentelor epice, prin care un scriitor vrea adesea să menţină treaz „interesul“ narativ. Dincolo de cuvinte, începem a percepe un suflu ameninţător şi rece, care este al răscoalei.

Situaţiile propuse atenţiei ascund un nucleu secret, o forţă de atracţie care subjugă pe cititor, ademeneşte mereu mai departe, mereu mai adânc spre interiorul lumii noi, creată de scriitor în aşa chip încât cititorul odată „amăgit“ să piardă orice posibilitate de a se întoarce. Cu fiecare pas eşti mereu îndemnat ca de un apel poruncitor să mergi mai departe. E ca şi cum s-ar făgădui dezlegarea unui secret de care depinde totul. Cititorul este *ademenit* să creadă că lumea în care intră este doar lumea sa, lumea reală, sau o prelungire sau o ramificaţie a acesteia. La început nu se întâmplă nimic care să contrazică datele lumii „autentice“, cititorul n-are nici un motiv să nu creadă *pe cuvânt* ceea ce i se spune, el ştie că i se spune adevărul, un adevăr pe care-l ştie el însuşi foarte bine.

Acumularea de electricitate în aerul tot mai încins este tema fundamentală a primului volum din *Răscoala*. Construcţia urmează ritmul acestor acumulări.

Vorbele spuse au un înţeles de suprafaţă şi altul profund, iar tonalitatea lăuntrică a romanului strânge laolaltă mai ales aceste înţelesuri noi.

Răscoala apare ca o forţă care stăpâneşte pe oameni şi nu se lasă stăpânită de ei.

„— Of, că nu mai vine şi la noi“ — zice unul şi e ca şi cum s-ar referi la un fenomen al naturii, de o teribilă autonomie, aducător, poate, de bine, „să-mi

iau şi eu măcar niţel porumb de cel boieresc, să-mi satur copilaşii, că greu am mai dus-o iarna asta!“ Oamenii aşteaptă *să vină şi pe la ei* răscoala, ca şi cum nu tot ei ar face-o, ci alţii, în locul lor. Voinţa lor se cristalizează într-un fenomen obiectiv, autonom, de dimensiuni mitice.

Pe măsură ce talazurile nemulţumirii capătă consistenţă, încep să spumege, ameninţând să năruie rânduiala obişnuită şi să-şi croiască un vad nou, neîncercat, scriitorul încordează şi mai strâns arcul naraţiunii, *opreşte clipa* printr-o bruscă secţionare a timpului şi-o supune unui proces analitic, atrăgând astfel atenţia asupra însemnătăţii ei. În cazul unor momente de intensitate plenară, suprapunerea obişnuită a planurilor (de o parte lumea boierilor, de alta cea a ţăranilor) încetează de a fi simplu procedeu „artistic“, menit să sugereze curgerea nesfârşită a vieţii, şi devine un mod direct, acut şi energic de a sonda starea de spirit într-o fază absolut esenţială. Fără trecere studiată, ci într-un fel tăios, abrupt, cu sugestia că lucrurile nu mai pot merge aşa înainte, ceva *trebuie* să se întâmple — scriitorul părăseşte relatarea asupra lumii mondene şi descinde direct la sat. La deschiderea Parlamentului, după ce asistă la lectura mesajului regal, Nadina constată cu un entuziasm plictisit:

„— Foarte nostim spectacolul!... Nu-i aşa?... Şi regele ce bine a fost!“

Îndată — secvenţă la sat:

„Plouă vârtos.“ Perceptorul vine să sechestreze pentru neplata birului singurul porc al lui Ignat Cercel.

„— Lasă, că vă ştiu, Ignate! Pe mine nu mă prosteşti, degeaba! Cu voi îmi prăpădesc tinereţea şi sănătatea!“ „Atunci femeia izbucni amărâtă:

— Auleo, doar n-o să ne iei purcelul, domnule, să-mi rămâie copiii“ etc.

Apoi, Ignat conduce pe perceptor, după cuviinţă, „abătut, bâiguind...“ etc., mereu ca o scuză şi o plângere:

„— Apoi ce să facem, dom’ perceptor, ce să facem?“

Glasuri ameninţătoare se fac auzite încă de la începutul romanului, acoperite de rutina veşnicelor şi de fapt liniştitoarelor discuţii în jurul problemei ţărăneşti. Apoi se face tăcere şi *glasurile* acestea se aud din nou, mai distincte şi tot mai greu de acoperit. Ele sunt răzleţe şi se potolesc o clipă, înghiţite de larma existenţei obişnuite, apoi se adună mereu mai multe laolaltă, într-un vuiet surd. De la un anume punct, vuietul devine constant, fundal permanent al evenimentelor. Un comentariu sumbru răsună de dincolo de orizont în scenele care înfăţişează petrecerile, viata de trândăvie şi voluptate nepăsătoare a păturii suprapuse. Dincolo de orizontul necunoscut şi primejdios, glasurile se strâng, se unesc, se cheamă unele pe celelalte. Ce spun în fond aceste glasuri la început răzleţe, apoi unite?

„— Rabzi, rabzi şi oftezi până nu mai poţi, ş-apoi...“

„— Apoi ce să facem, dom’ perceptor, ce să facem?“

„— Apoi nici să fim batjocoriţi aşa, nu ne-om lăsa!

Şi alte glasuri, care mai molcome, care mai dârze, repetară:

— Nu, nu!“

Este comentariul apăsător, răzbătând şi în scenele de huzur bucureştean:

„Un mic restaurant de noapte, într-o străduţă dosnică. Exterior modest. Înăuntru însă lumină orbitoare, lux căutat, atmosferă caldă, chelneri francezi pur sânge... Şi Nadina surâde încântată şi repetă întruna:

— Ah, oui, c’est vraiment très chic, très parisien!“

De dincolo, scriitorul face să se audă comentariul înfricoşător de apropiat al mulţimii: „Apoi, ce să facem... Ce să facem?“ şi: „Nu, nu!“

Suntem în faza în care, săturându-se de vorbe, ţăranii nu mai au încredere în cuvântul boieresc şi nici în metodele „paşnice“ de îmbunătăţire a situaţiei lor: jalbe, intervenţii, cumpărări de pământuri, tratative pentru alte învoieli etc. S-a încercat tot ce s-a putut încerca, nu mai e nimic de sperat în direcţia aceasta, a bătut ceasul faptelor. Impresia este hotărâtă de misterioasa apariţie a „vestitorilor“, călăreţi pe cai albi, trecând din sat în sat (aşa se povesteşte, puţini sunt cei care pot chiar jura că i-au văzut cu ochii lor) şi sfătuind pe ţărani să treacă la împărţirea pământurilor boiereşti conform poruncii unui „vodă“ la fel de misterios. *Vestea* figurează la un mod mitic starea de spirit a ţăranilor, propria lor hotărâre de a trece la fapte, fără întârziere. Călăreţii aceia pe cai albi sunt nişte fiinţe ciudat de concrete şi totuşi impalpabile (i-ar fi întâlnit cutare femeie care relatează celorlalţi întâmplarea cu aer de miracol: „Plecasem cu băieţelul de mână... N-apucai bine să mă închin că şi văzui venind pe uliţă doi călăreţi pe doi cai albi de m-am mirat. Veneau de sus dinspre Lespezi. Mă dădui la marginea uliţei, dar numai ce mă pomenii că unul mă strigă şi zice: «Unde te duci, muiere?» Zic: «Numai colea, la soacră-mea...» Şi celălalt zice: «Văd că eşti necăjită rău, dar n-ai grijă, că noi aducem veste mare...»“ Etc. Vestitorii aceştia în alb sunt proiecţia stării de spirit a ţăranilor, a speranţelor pe care ei nu îndrăzneau să şi le mărturisească cu glas tare unul celuilalt şi tocmai de aceea simţeau nevoia să le atribuie unei forţe în acelaşi timp miraculoase şi concrete. Ce spun călăreţii? Ei formulează chiar gândurile ţăranilor ajunşi la exasperare şi hotărâţi să-şi facă singuri dreptate. Cuvintele lor duc până la capăt gândul fiecăruia dintre ţărani, ele fuseseră pregătite de toate acele fraze întrerupte la jumătate de Petre Petre,

Serafim Mogoş, Triton Guju şi prin care se exprima deznădejdea, dar şi apariţia unui gând nou, plin de îndrăzneală, menit să semnifice concluzia unei experienţe. Ţăranii ascultă uimiţi, spusă cu voce tare, concluzia aceasta. Cu uimire şi în acelaşi timp cu sentimentul obscur că astfel de fraze nu sunt chiar cu desăvârşire noi şi neaşteptate, se pare că vocea aceasta nu le este chiar pe de-a-ntregul necunoscută. Mirarea se asociază aici cu senzaţia că gândurile noi sunt pe deplin fireşti, da, aşa trebuie făcut, şi ei simţiseră aceasta.

Episodul este imediat consecutiv celui care relevase că de la *înţelepciunea* lui Miron Iuga nu mai e nimic de aşteptat. Bătrânul boier ameninţă că nu mai stă de vorbă cu ţăranii săi şi că „dacă voi nu vreţi să munciţi, vom aduce oameni din Transilvania!“ Când Trifon Guju strigă: „— Ba străini să nu vie, cucoane, că pământurile astea noi le-am muncit totdeauna, nu străinii!“, bătrânul Iuga conchide intratabil:

„— Tu crezi că am să te întreb pe tine, prăpăditule...? Asta vă mai lipsea, obrăznicia! Aideţi, am terminat cu voi! Să-mi curăţaţi locul numaidecât!

— Apoi aşa nu-i bine, cucoane! făcu Luca Talabă dârz. Nu-i bine deloc.

Miron Iuga nu se clinti până ce se goli curtea. Apoi porunci scârbit:

— Bumbule, închide porţile.“

Cu aceasta s-a rupt ultima punte de comunicare dintre boieri şi ţărani, s-a năruit ultima nădejde. Scriitorul ne face să resimţim toată gravitatea acestui moment de răscruce, *critic*, în care vechile nădejdi, câte erau, s-au prăbuşit, terenul a rămas alb, gata să primească noi nădejdi, nedesluşite.

Acest moment, cu toate implicaţiile sale viitoare, se înfăţişează în replica spusă pe un ton ameninţător:

„— Apoi aşa nu-i bine, cucoane! Nu-i bine deloc.“

Aşa nu-i bine, atunci cum e bine? Pe această crispată nedumerire cade vestea cea nouă, adusă de călăreţii în alb. Ei spun *ce gândesc ţăranii* că e bine să facă, acum, după ce s-a constatat definitiv că „aşa nu-i bine, nu-i bine de loc“, iar boierul Iuga poruncise scârbit „să se închidă porţile“. Terenul este pregătit să primească fermentul adus de vestitori, al marii, adevăratei cotituri.

Duminică, „pe când ieşea lumea de la biserică, se răspândi vestea că adineaori *ar fi trecut* (s. n.) prin sat doi călăreţi pe cai albi...“ Ei ar fi spus ceva, ar fi adus cu sine „porunci“, dar ce au spus şi despre ce porunci poate fi vorba? Nimeni nu ştie. Dar — şi aici scriitorul are din nou o intuiţie — nimeni nu ştie, şi totuşi toţi „ştiu“ cam despre ce ar putea fi vorba. Ei ştiu dinainte ce fel de porunci purtau călăreţii în alb, alte porunci — decât cele voite şi aşteptate de ţărani, acum, după ce Miron Iuga curmase tratativele şi închisese porţile conacului — nu puteau fi. Şi într-adevăr: „Ignat Cercel, ca

un câine de pripas, trecea de la un grup la altul, cu aceeaşi întrebare:

„— Oare n-o fi porunci despre pământuri, măi oameni?“ (S. n.)

Iată ce fel de porunci aşteptau ţăranii, alte porunci nu puteau să fie şi ei nu le-ar fi primit. Călăreţii în alb figurează voinţa lor (să se facă dreptate) şi totodată nevoia unei autorizări morale supreme. Dreptatea „vine cum poate şi bine că soseşte“, observă cineva — şi acum, cu toate că nimeni n-a văzut pe călăreţi şi nu ştie ce anume spuneau călăreţii, — lucrurile sunt deja *hotărâte*. Nu putea fi vorba decât despre *pământuri* şi despre *dreptate*.

Şi în adevăr, aşa este cum *trebuie să fie*. În faţa grupurilor de ţărani e adusă muierea să jure că întâlnise pe vestitori. Nimeni n-a spus că vestitorii porunciseră despre „dreptate“, şi totuşi, încă înainte ca muierea să înceapă a grăi, se ştie că despre asta e vorba. Deducem acest lucru din faptul că oamenii cer *amănunte*, chestiunea esenţială fiind de-acum lămurită pentru ei.

„— Spune, muiere, *din fir în păr* (s. n.), că nu te mănâncă nimeni! o îndemnă Ignat cu blândeţe. Vrem să ştim şi noi poruncile şi să nu greşim!“

Femeia *confirmă*, ea oferă oamenilor lucrul de care aveau nevoie, să ştie dacă ceea ce gândiseră ei înşişi se sprijină pe o voinţă mai presus decât a lor. Ei vor să facă un anumit lucru, sunt hotărâţi să facă acest lucru, şi atunci, pentru o mai mare *siguranţă*, vor să ştie dacă ceea ce sunt ei hotărâţi trebuie *oricum* făcut, şi e bine să fie făcut indiferent dacă ei vor sau nu. Ei *vor să pună capăt ezitărilor*, vor să fie puşi *în faţa faptului împlinit*. Această nevoie lăuntrică imperioasă a masei ţărăneşti se proiectează — cum am spus — în apariţia călăreţilor albi, cu veştile şi *poruncile* ce le aduc.

Din nou iese la iveală marea capacitate a scriitorului de a proiecta realitatea concretă într-un plan larg, simbolic şi mai înalt. Nu e o întâmplare, astfel, că propria lor voinţă de dreptate se întruchipează grav într-o *poruncă*. Până aici au vorbit şi s-au sfătuit, au mai dat înapoi, au ezitat, dar ceea ce se întâmplă acum e cu totul altceva, acum ce vor ei înşişi este o poruncă, căreia nimeni, chiar să vrea, nu i se mai poate sustrage. Porunca aceasta glăsuieşte (aşa ar fi spus călăreţii, oamenilor nu le rămâne decât s-o treacă în fapte) „să dăm de ştire oamenilor că toate moşiile sunt ale lor de-aici înainte şi să se apuce deîndată să le împartă după dreptate, iar pe boieri şi pe arendaşi — glăsuieşte mai departe *porunca* — să-i alunge şi să le ardă conacele şi curţile şi toate acareturile, ca nu cumva să se mai întoarcă înapoi...“ Şi cine nu ascultă porunca „amarnic are să ispăşească“.

Chipul cum masele ţărăneşti sunt cuprinse de *o stare de spirit combativă* şi ce determină cristalizarea acestei stări de spirit, cum dincolo de aparenta lipsă de motivare a revoltei, prin mici fapte nesemnificative şi, în condiţii

„normale“, nebăgate în seamă — își face loc motivarea adâncă și *violent explicabilă* a nemulțumirii și a hotărârii de a trece la acțiune, căci a devenit limpede că *așa nu se mai poate* — iată ce ni se dezvăluie în *Răscoala*.

Dialectica relației dintre necesitate și întâmplare este uimitoare în roman. Tot ce se petrece în *Răscoala* este de domeniul *întâmplării*, dar marea intuiție a romancierului este de a fi surprins în accidentul uneori *absurd* legea *necesară*. Legea poate să-și croiască drum și prin mijlocirea situației bizare, a întâmplării grotești.

Taifasul colonelului Ștefănescu cu țăranii de pe moșia al cărei arendaș este are un astfel de aspect bizar, aproape halucinant. Într-un fel ciudat, istoria s-a oprit în loc, raporturile normale au încetat, arendașul nu mai e parcă adevărat arendaș, țăranii încetează parcă și ei de a fi ceea ce am știut că sunt, și asistăm la o nemaipomenită discuție a colonelului Ștefănescu cu țăranii exploatați pe moșia primită de el în arendă, o discuție *de la egal la egal*, în care colonelul se justifică și parcă cere iertare, iar țăranii sunt — ei — cei chemați să primească sau nu justificările colonelului. Ce e mai curios este că discuția nici nu are în cea mai mare parte un caracter grav, așa cum s-ar fi cuvenit, dacă ținem seama că fondul exprimat prin ea prezenta o gravitate absolut excepțională, ea are un aer neverosimil glumeț, este de o voioșie — de ambele părți — pe care numai teribilul „De!“ rostit în final o curmă într-un fel neașteptat. Ce se întâmplă, de unde această curioasă relaxare a conflictului, într-un moment când s-ar părea că trebuie să avem o încordare a sa maximă? Scriitorul a intuit însă adevăratul motiv al relaxării, teribila încordare de dedesubt. Colonelul stă de vorbă cu oamenii și parcă nu se mai satură de vorbit, se vede că discuția asta e pe placul lui — și se mai vede că nici țăranii nu prea dau semne de nerăbdare. Tot efectul stă în surprinderea aerului ciudat și neverosimil al acestui taifas liniștit, între niște oameni care parcă și-au terminat misiunea și acum se mai destind schimbând o vorbă-două. Tot efectul stă în aceea că noi surprindem caracterul de o gravitate extremă și de o semnificație extraordinară — în esența sa — al acestei foarte pașnice convorbiri. Sugestia copleșitoare este că în acest context aproape neverosimil se manifestă o stare pe deplin firească, normală, dreaptă, ceva ce e în ordinea lucrurilor, și nu dimpotrivă. De fapt, scriitorul suprapune cele două accepțiuni posibile ale noțiunii de *firesc*, de *ordine a lucrurilor*: firescul, limitat într-un anumit cadru social (exploatarea firească, subordonarea firească a celui exploatat etc.), și firescul major omenesc, firescul raporturilor normale între oameni într-o lume care nu primește în ordinea ei obișnuită exploatarea, inegalitatea, umilința etc. Din această subtilă suprapunere de

planuri iese un efect zguduitor, revelat în acel *„De!“* ţărănesc, rostit în finalul discuţiei de către unul din participanţi — şi anume *cel mai volubil* dintre participanţii la acest atât de straniu colocviu. Acest „De!“ pune capăt ciudatei relaxări, atrăgând toate sevele subterane într-o izbucnire la suprafaţă, stăpânită încă, dar cu atât mai ameninţătoare. Bătrânul colonel are acum o înfăţişare „vioaie“ şi „glasul cutezător“ (a dus pe cele trei fete ale sale la Viteşti, scăpând astfel de „grija cea mai mare“). „Acuma putea vorbi liniştit cu ţăranii, să mai şi glumească şi să-i batjocorească:

— V-aţi boierit şi voi, mă! Vă vine cu strâmbul munca! E mai uşor să stai cu luleaua-n gură decât să dai cu sapa, cum nu! Şi să ocărăşti pe boieri şi să pui la cale rebeliuni! Ce zici, măi Ştefane?

— De, don' colonel, făcu Ştefan cu faţa zâmbitoare, mai încercăm şi noi marea cu degetul...

Peste câteva minute, din vorbă-n vorbă, ţăranul zâmbitor întrebă:

— Da' pe domnişoarele le-aţi dus la oraş, don' colonel?

— Aţi fi poftit să le las aici, să vă bateţi voi joc de tinereţea lor? răspunse pensionarul cu ton glumeţ. Nu vă cunosc eu ce tâlhari sunteţi voi?

— De ce, don' colonel, păcatele noastre?

— Fiindcă sunteţi, Ştefane! Nu m-am trudit eu destul cu alde voi la armată? Vă ştiu şi măselele din gură!... Dar mie ce puteţi să-mi faceţi? Să mă omorâţi? Ce, mi-e frică mie de moarte, mă? D-aia-s eu militar, mă?... Ori să mă prădaţi? Prădaţi-mă, dacă vă dă mâna! Că eu, tot ce am, aici am băgat şi cu voi am împărţit... Nu-i nimic, băieţi! Dumnezeu e sus şi vede!... Eu nu v-am bătut, nu v-am înşelat, nu v-am năpăstuit. V-am ajutat, v-am ocrotit, v-am învăţat. Acu puteţi să-mi trageţi cu parul... Aşa-i?

Colonelul se uită pe rând la ţărani, aşteptând o vorbă de protestare sau de recunoaştere. Oamenii tăceau. De-abia într-un târziu Ştefan, cel mai deschis, făcu:

— De!“

Din nou încercarea de conciliere a dezvăluit natura ireductibilă a conflictului.

Scriitorul operează, cu fiecare situaţie reprezentată, secţiuni orizontale, „tăieturi“ — ar fi spus Thibaudet — în cursul unitar şi organic al vieţii; tăieturi făcute la timpul *potrivit*, la momentul tipic. Este unul din marile secrete ale romancierului: să deschidă în aşa fel aceste secţiuni, încât în înlănţuirea lor să dea imaginea fluviului însuşi, al curgerii infinite a vieţii, şi nicidecum impresia unor imagini decupate, detaşate, izolate. O clipă mai devreme sau mai târziu de s-ar fi operat deschiderea, şi efectul ar fi pierdut simţitor din tărie. Am fi văzut atunci lucruri fără semnificaţie şi în jurul lor haosul.

În *Răscoala*, pentru a măsura gradul de aprindere a spiritelor, se secţionează cursul vieţii în acele puncte ce pot aduce cele mai depline clarităţi: în momentul când ţăranii stau în uliţă în faţa cârciumii, nemaiîndurându-se să plece; apoi tot acolo, spre a găsi locul gol şi numai un beţiv întârziat la taifas cu Cristea Busuioc, cârciumarul — dar de ce acest pustiu? În consecinţă o nouă tăietură făcută spre a găsi pe oameni la casele lor, mai dregând o unealtă, mai bătând un cui, dar pregătindu-se în taină pentru o acţiune decisivă. Oamenii vorbesc, vorbesc, întorc lucrurile pe o faţă şi pe cealaltă, ţin seama de toate împrejurările, vor să găsească o soluţie, îşi împărtăşesc gândurile, spun ce-au mai auzit (că se vorbeşte că s-ar împărţi pământurile, că nu e adevărat, nu se vor împărţi, astfel de zvonuri nu merită crezare)... şi s-ar părea că lucrurile vor continua aşa monoton la nesfârşit, fără vreun accent mai hotărât, dar iată că intervine un lucru de la sine înţeles în alte împrejurări (cineva zice că arendaşul va cumpăra de la Nadina pământul râvnit de ei), dar care, acum, are un efect surprinzător. Vorbele s-au izbit de o barieră, şi se răsucesc îndărăt: „Atunci parcă uluirea i-ar fi schimbat glasul şi înfăţişarea, se ridică de pe scaun fără voia lui şi vorbi printre dinţi:

— Apoi nici să fim batjocoriţi aşa nu ne-om lăsa!

Şi alte glasuri, care mai molcome, care mai dârze, repetară:

— Nu, nu!...“

Tresăririle pământului, răsucirile imperceptibile prin care masa ţărănească îşi încearcă forţa sunt înregistrate cu ecoul, cu freamătul lor prevestitor. Mici năruiri de teren, cărora nimeni aproape nu le dă importanţă, sunt puse de scriitor în perspectiva viitorului mare cutremur, legate de acesta prin numeroase fire rezistente, prin *motivări.* Oamenii se dezmeticesc din inerţie, scutură de pe umeri fatala resemnare, vechea spaimă şi se pregătesc să întâmpine furtuna cu o grozavă nădejde şi în acelaşi timp cu un fel de nepăsare la consecinţe. Semnele zguduirii se propagă în straturi tot mai dense, pe toată întinderea şi în toată adâncimea, şi-n vreme ce la Bucureşti se desfăşoară „viaţa de praznic permanent“, de baluri, dansuri şi chefuri prelungite, la sat ţăranii se trag pe lângă casă refuzând să mai lucreze pământul altora, bat coasa, aşa, „ca să fie bătută“, şi se pregătesc — se strâng în mijlocul uliţei, împiedicând trecerea şi neîndurându-se să părăsească locul, de teamă ce în lipsa lor să nu se întâmple ceea ce ei cu toţii aşteaptă să se întâmple.

O enigmatică *linişte* se instalează în roman odată ce ţăranii au căpătat încredinţarea că nu trebuie de-aici înainte să nutrească speranţe într-o îndreptare pe cale normală a situaţiei lor, liniştea premergătoare catastrofei, linişte sinistră, de a cărei natură reală Grigore Iuga, mai lucid decât tatăl

său, e conştient din primul moment al descinderii la sat. „— Toate bune pe aici, Ichime? întrebă Grigore. — Deocamdată pace, conaşule! zise vizitiul."

Din primele vorbe schimbate cu vizitiul venit să-l întâmpine la coborârea din tren, Grigore Iuga surprinde sensul înfricoşător al acestei pacificări. Mai ales răspunsul cu „deocamdată" nu-i plăcu lui Grigore, „totuşi nu insistă". Armistiţiul provizoriu este, de fapt, liniştea strategică cu care oamenii aşteaptă să vină şi pe la ei „pârjolul"; aşteaptă, având aerul că nu depinde de ei, că o forţă mai presus de ei s-a abătut peste lume. Grigore Iuga observă cu îngrijorare, mergând spre conac, adevăratele înţelesuri ale *păcii* deodată statornicite şi de care trebuia să se teamă mai mult decât de neliniştea evidentă şi de pretenţiile ţăranilor de a „cumpăra" pământul Nadinei. Şi ceea ce observă îl umple de tulburare, îl face să fie posomorât parcă fără motiv, şi totuşi cu atâtea motive resimţite cu putere, şi greu, mai ales, de mărturisit.

„Grigore observa cu atenţie şi satele şi câmpurile, parc-ar fi căutat să ghicească o taină. Sub bolta mohorâtă, pământul negru se zgribulea pătat cu dese ochiuri de apă tulbure, iar prin sate ţăranii, ca duminica, mai pe la cârciumă, mai pe la câte o casă, se sfătuiau *ca şi altădată* (s. n.). Lui Grigore însă i se părea că în ochii lor luceşte ceva deosebit şi că toată înfăţişarea lor ar fi mai dârză. După ce ieşiră din Lespezi, întrebă deodată pe vizitiu:

— Cu muncile cum mai staţi, Ichime?

— Apoi stăm bine, conaşule, că nici nu le-am început! răspunse vizitiul cu o şovăire."

Iată, dar, un fapt neliniştitor, explicabil şi prin aceea că „şi vremea a fost rea, că a tot plouat", dar să fie aceasta singura explicaţie? S-ar părea că există şi un alt motiv, şi că nici acesta nu e chiar nefiresc („oamenii nu s-au cumpănit încă la învoieli..."), există aşadar *o justificare*, Şi totuşi, ceva nu e în ordine şi Grigore simte această dezarticulare cu senzaţia că timpul s-a oprit în loc. Linişte — desigur: „Ieşind apoi cu Titu Herdelea în sat, plutonierul Boiangiu le spuse că până acum e linişte şi *doar* (s. n.) arestarea învăţătorului Dragoş a *cam* (s. n.) aţâţat pe săteni". Întrebaţi, oamenii dau „răspunsuri blânde, dar în doi peri". Ca şi mai înainte, ţăranii îl întâmpină pe Grigore Iuga cu omenia şi respectul cuvenit, ca şi înainte, îi vorbesc de nevoile lor, şi totuşi a intervenit ceva nou în atitudinea lor, un fel de absenţă, o detaşare pe care scriitorul o ştie strecura în cuvintele aparent aşa de asemănătoare cu toate cuvintele spuse de ei ori de câte ori îi cerceta, să afle ce mai gândesc, boierul cel tânăr. Această *absenţă* sugerează că oamenii nu mai aşteaptă, de fapt, nimic de la Grigore Iuga, şi de aceea nu văd de ce ar trebui să pună, în vorbele ce i le spun, interes şi pasiune şi nădejde că totuşi vor obţine o uşurare.

Scriitorul observă cu mare fineţe elementul nou apărut fără de veste în felul cum se poartă şi cum vorbesc oamenii. Lucirea aceea nouă din ochii oamenilor stăruie în ciuda liniştii şi a detaşării din vorbele lor şi nimic n-o poate face să dispară. „Privirile lor — observă scriitorul — nu erau duşmănoase, ci mai curând întrebătoare.“ Iar ceea ce spune Grigore, oricât de binevoitor e de a stinge conflictul dintre ţărani şi tatăl său, nu constituie un răspuns adresat acestor priviri. Ele continuă să rămână întrebătoare. Grigore Iuga ispiteşte pe Petre Petre să-l lămurească ce vor oamenii, Petre însă se zăpăceşte bâlbâind „încurcat“ ceva, apoi îndeamnă pe Lupu Chiriţoiu să vorbească, sub motiv că „matale... eşti mai bun de gură şi mai bătrân...“ Lupu Chiriţoiu începe la rândul lui să-l lămurească pe boierul cel tânăr, dar nici dânsul nu izbuteşte, fiindcă acum *nu-l mai interesează* decât să repete vechile plângeri, pe un ton „tărăgănat“. Titu Herdelea s-ar părea că n-are motive să şovăie când, împărtăşind lui Grigore impresiile sale după discuţia cu ţăranii, constată: „Mie oamenii mi se par liniştiţi“. E linişte pentru că s-a produs un transfer de atenţie, e linişte pe v*echiul domeniu* al dialogului boier — ţăran, rămas acum pustiu. Dar nu e linişte pe domeniul cel nou, al unei realităţi neprevăzute şi care acaparează tot interesul. De la *acest* punct mai departe, urmărind transferul de atenţie intervenit în purtarea şi vorba oamenilor, scriitorul îşi deplasează, la rândul său, tot mai mult atenţia asupra noii realităţi, aceea a înfruntării deschise, violente.

De-acum înainte, ceea ce spune Grigore Iuga nu mai prezintă nici o însemnătate. Nimeni nu-l ascultă, nici tatăl său, nici ţăranii. Ceea ce era de hotărât s-a hotărât, acum se aşteaptă numai împrejurarea favorabilă ca acel nou apărut în privirea oamenilor să se exteriorizeze exploziv.

De-acum înainte cele două părţi înaintează una spre cealaltă, spre încleştarea fundamentală, ca mânate de un destin. Fără urmări rămâne iniţiativa lui Grigore Iuga de a preveni „cu metodele lui feminine“, conciliatoare, incendiul. Proporţiile acestuia au şi început să se profileze. E de ajuns acum să se işte o scânteie, şi incendiul aţâţat de vechea ură să se dezlănţuie. *Scânteia* aceasta (primul capitol al volumului II — *Focurile* — se numeşte: *Scânteia*) nu întârzie să apară. Ar fi apărut oricum. Grigore Iuga părăseşte conacul şi constată surprins că în dreptul cârciumii „ţăranii stăteau ca şi ieri, parcă nici nu s-ar mai fi mişcat de acolo“. Ce aşteaptă ţăranii? S-ar părea că ei nu aşteaptă nimic. De fapt, ei aşteaptă liniştiţi, răbdători să se ivească de undeva *scânteia*, de unde — nici ei nu ştiu bine, dar *aşteaptă*. Şi scânteia *apare ca de la sine*. Parcă nimeni n-ar fi dorit cu tot dinadinsul ca ea să apară.

„— Ce mai aşteaptă oamenii, Ichime? zice Grigore.

— Parcă ei ştiu ce aşteaptă, conaşule? bolborosi vizitiul. Uite-aşa, ca proştii...“

Grigore a venit, a plecat — de câte ori nu venise şi nu plecase? Cine ar fi stat să se întrebe de ce a venit şi de ce a plecat? Acum, însă, acest fapt atât de firesc sporeşte tensiunea masei ţărăneşti. Vorba spusă la întâmplare, o întrebare răsărită cine ştie cum, o privire mai cercetătoare — totul îndreaptă atenţia asupra unui lucru esenţial, din ce în ce mai desluşit. „ — Oare de ce-o fi plecând aşa degrabă? întreabă Ignat Cercel cu ochii după brişca galbenă, ce se depărta.

Ţăranii se uitau toţi după brişcă (s. n.), mai mult din obişnuinţă.

— Apoi ce să caute aici? zice cineva. Se duce unde-i mai bine şi mai cald.“

Sugestia perfect infiltrată zonei adânci a textului este că oamenii aceştia, adunaţi „ca proştii“ pe uliţă, au început să reprezinte o forţă care displace şi nelinişteşte. Astfel, plecarea *grăbită* a lui Grigore dă oamenilor — pe neaşteptate — conştiinţa faptului că ei reprezintă o forţă, cine ar fi bănuit-o?

Stau fără motiv în uliţă cu căciulile înfundate în cap — nu fac nimic şi totuşi în acest timp *forţa lor creşte*, îi strânge atât de solidar laolaltă presentimentul că trebuie să se întâmple ceva, un lucru în care ei ar avea de jucat un rol esenţial.

„Nu se îndurau deloc să se împrăştie. Unii se mai repezeau pe acasă, să-şi mai vază de vite şi să mai îmbuce, dar se întorceau curând, parcă le-ar fi fost frică să nu se întâmple ceva în lipsa lor. [...] Vorbeau despre aceleaşi necazuri, *ca întotdeauna, dar mai cu luare-aminte* (s. n.), ca şi când s-ar feri să nu-i audă cineva. Nu se prea priveau în ochi, fie de teamă să nu se vadă ce pâlpâie în ochii celorlalţi, sau să nu vadă ceilalţi focul din ochii proprii. Pe toate feţele, însă, juca o întrebare, aceeaşi, posomorâtă şi pătimaşă, care aştepta un răspuns.

Primarul, de câte ori trecea, striga:

— Da’ ce, măi oameni, voi n-aveţi casă, n-aveţi neveste, n-aveţi copii?

Îi răspundea mereu Vasile Zidaru, cu aceeaşi glumă, stârnind acelaşi râs aspru:

— Ne-am ciocoit şi noi, dom’ primar, c-aşa au venit vremurile.“

Forţa aceasta se frământă în loc, prinde contur mereu mai sigur şi — printr-un proces pe care Rebreanu îl intuieşte — capătă conştiinţă de sine.

Înainte chiar ca ţăranii să se fi mişcat, boierii şi arendaşii fug, transportă lucrurile de agoniseală în trenurile ticsite ca-n vreme de război, cuprinşi de panică şi teamă ce pun pe gânduri tabăra adversă. Ţăranii stau la taifas în jurul cârciumii lui Busuioc, şi-n vremea aceasta boierii se agită, se consfătuiesc, ţăranii văd agitaţia şi e uşor de înţeles ce consecinţe are acum asupra stării

lor de spirit. Marin Stan, „puţin cherchelit“, spune tare ce gândesc cu toţii: „— Ehei fraţilor, frica-i mare cucoană!... Nu-i aşa, dom’ primar?“ Când primarul Pravilă, luat aşa subţire, răspunde şi el în batjocură: „Măi Marine, cum îţi vine ţie, om în toată firea, să vorbeşti atâtea bazaconii?... Da’ de cine să le fie frică boierilor, măi Marine? De tine, mă?... Vai de căpăţâna ta, Marine!“ — el atinge problema crucială. De cine să le fie frică boierilor? Ţăranii trebuie să fie o forţă dacă boierilor li s-a făcut frică, şi ei au deodată conştiinţa acestei forţe, manifestă în acest schimb de replici iniţiat parcă numai aşa, să treacă timpul:

„— De tine, mă?... Vai de căpăţâna ta, Marine!

Unii râseră, dar alţii strigau ameninţător:

— Ba să le mai fie frica şi de noi!

— *Apoi de bine şi de bucurie nu s-au strâns ei.*“ (S. n.)

Văzând că primarul se aşază la taifas cu ei, să le explice, cu toate că pe un ton încă distant, ţăranii înţeleg că se năruie şi autoritatea. E de ajuns ca unul dintre ei să lanseze o întrebare nepotrivită şi destul de vicleană, şi oamenii să vadă că primarul totuşi o ia în serios şi răspunde, ca ei să înţeleagă că se petrece chiar sub ochii lor un lucru bizar.

„Marin Stan, cu o privire galeşă, caraghioasă, întrebă deodată:

— Dom’ primar, eu poate c-am băut ceva, nu zic, dar matale cu plutonierul ce-aţi cătat azi-noapte la boierul cel bătrân, ai?“

Moment hotărâtor, căci dacă primarul va răspunde, având aerul că dă cuiva socoteală, oamenii se vor întări în convingerea că ordinea se clatină şi că e timpul să intervină.

Primarul răspunde — e adevărat — semeţ, dar asta nu prezintă în fond nici o însemnătate; el *răspunde* şi acest fapt caracterizează mai bine situaţia.

„— Dar ce, tu crezi că noi ne ascundem de tine ori de cineva? ripostă Pravilă semeţ. *Ce, mi-e ruşine că m-a chemat boierul Miron?*“ (S. n.)

Replica aparent autoritară a primarului a dat ţăranilor o idee nouă: aşadar, este posibil, a venit şi vremea asta, ca primarul să se justifice în faţa lor.

Scânteia care pune capăt aşteptării uscate scapără, tot sub chipul unei întâmplări obişnuite, trecută cu vederea înainte vreme, dar acum văzută cu ochi surprinşi. Mulţimea e străbătută de un freamăt nou, timpul acţiunii mereu amânate pare să fi atins termenul-limită. Şi ceea ce se întâmplă dă tuturor senzaţia că paharul răbdării s-a revărsat înafară, furia mulţimii, după ce a mocnit destul de dedesubt, acum va izbucni. Mărunta păţanie a copilului tras de urechi de şoferul boierilor se dilată enorm. Ce a fost se poate trece cu vederea, dar ce este pare de-a dreptul insuportabil! Acesta e tonul relatării, începută liniştit, de foarte departe, cu un joc de copii care nu se astâmpără.

Rudolf, şoferul, aplică o sancţiune obişnuită copilului, copilul strigă ca de obicei: „aoleu, aoleu, urechile mele!“ Dar cuvintele răsună cu alt timbru şi nu se ştie de ce atrag atenţia oamenilor adunaţi în drum. „Aoleu, că mi-a rupt urechea!... Aoleu, că m-a omorât!“ Cuvintele sună în înţelesul lor *propriu*. Acum „m-a omorât“ înseamnă: au omorât copilul, *boierii omoară copii nevinovaţi*. Acesta e înţelesul. Satul întreg răsună de strigăte: „Mi-a smuls urechea!“ „m-a omorât!“ *Omoară copiii!*

Sugestia reacţiei active apare pe neaşteptate: „— Dacă suntem şi noi molâi şi fricoşi! Ia să te ştie că pui mâna pe par, să vedem: ar mai îndrăzni să te mai batjocorească?“

Vorbele spuse altă dată în şoaptă, repede reprimate, cu o voinţă a uitării, cu o prudenţă la care i-a deprins viaţa, acum răsună tare, ca nişte îndemnuri nestăvilite, reluate din om în om cu hotărâre crescândă, crâncenă, zdrobitoare. „Ia să te ştie că pui mâna pe par...“ E singura cale de urmat posibilă. „Fără pripeală, rece, liniştit“, Triton Guju constată un lucru ştiut parcă de când lumea, un adevăr care încinge voinţele, subliniază apăsat ce au oamenii de făcut:

„— Boierii numai de frică ştiu omenie!“

Hotărârea nu e totuşi destul de desluşită, oamenii strigă toţi laolaltă, nu se înţelege ce spun, „se îmbulzesc când într-o parte, când în alta“. E nevoie de un imbold. Cârciumarul Cristea Busuioc îşi dă cu părerea că nici copilul nu e chiar nevinovat, „că-i obraznic şi neastâmpărat de n-are pereche!...“

Asta lipsea, prea erau toţi de acord că se întâmplase ceva zguduitor. E nevoie de o aţâţare. Cuvintele lui Busuioc conţineau o provocare, fără voie:

„— Dar dumneata de ce sudui copilul, nea Cristache?... pentru că l-au bătut boierii?“

Vorbele lui Busuioc scormonesc *„la timp“* jăraticul ce ameninţa să se stingă. Şi chiar cârciumarul, cuprins de teama că ar putea fi bănuit de complicitate cu opresorii, vine cu ideea aşteptată de ei toţi:

„— De ce nu-ţi iei tu copilul de mână, măi Pavele, să te duci cu dânsul, aşa oblojit şi chinuit cum e, la curtea boierului şi să ceri să-ţi plătească durerea acum, îndată?

— Hai, Pavele, că merg şi eu cu tine.

— Să ne ducem cu toţii!... Că doar n-au să ne bată pe toţi.“

„De ce să ne lăsăm?... Să nu ne lăsăm!...“

„— Mai bine să le dăm foc, să se aleagă scrum şi cenuşă din tot neamul lor! răcni singuratic un glas subţire ca un fir roşu şi atât de limpede parc-ar fi coborât din văzduh.“

Reprezentând faza de încordare supremă a procesului îndelung pregătit, motivat printr-o atât de complexă şi înceată elaborare, scriitorul tratează materia

cu acelaşi calm metodic, încât face ca momentele ofensive să fie urmate strategic de temporare retrageri şi staţionări, al căror rost este să consolideze procesul în desfăşurare, malurile noului său curs. În astfel de cicluri compuse dintr-un moment pozitiv, de avânt, şi altul negativ, staţionar, se leagă — într-o singură pornire organică — desfăşurarea răscoalei. Momentul *vestitorilor*, cu hotărârea de a trece la ofensivă, este urmat iarăşi de o relativă linişte. Aparenta retragere este *activă* în conţinut mai mult decât ofensiva.

Dialectica interioară a luptei e surprinsă de scriitor cu uimitoare precizie. Orice evoluţie mecanică, creşterea care se face neîntrerupt, prin paşi egali, este exclusă. Mişcarea se face în spirală, mereu înainte, dar în zigzaguri ce unesc poli diferiţi, antitetici.

Răscoala a intrat în faza ei stabilă, ca orice acţiune gospodărească, nemaifiind acum doar rezultatul încordării nervoase, ci un fenomen solid, cristalizat, sedimentat în suflete. *Ajunsă la acest punct de evoluţie, ea a căpătat ceva din temeinicia şi lipsa de zor a vieţii paşnice!* Oamenii nu mai stau în drum, surescitaţi, gata să scapere la cea mai măruntă atingere, ei s-au dus pe la casele lor, fiecare cu câte o îndeletnicire domestică. La cârciumă e linişte, un ţăran mai deprins cu băutura stă de vorbă cu negustorul, un copil, Antonel, vine să ia o sticlă de gaz. Ignat Cercel se apucase, „că n-avea nici o treabă, să mai dreagă gardul şi cioplea şi bocănea de mama focului“.

Cât de vibrantă e totuşi această fază staţionară, rezultă chiar din vorbele pe care le schimbă oamenii, paşnic, văzându-şi de treburi, impenetrabili, pe la casele lor!

Sentimentul general este că acum ei se găsesc în faza *plină* a răscoalei, cu toate că, dacă privim lucrurile superficial, ei nu fac un lucru de natură să îndreptăţească atare presupuneri. Ceva mai înainte nu ieşiseră la lucru pentru că erau înfierbântaţi, stăteau în uliţă şi nu se îndurau să plece de teama ca în lipsa lor să nu se petreacă *esenţialul*. Dar semnificativ e că nici acum, când merg liniştiţi pe la casele lor, la gospodăria lor, n-au revenit la starea „firească“, că, deşi vremea s-a făcut frumoasă, n-au ieşit să lucreze pământul moşierului. Acum dispăruseră feluritele pretexte (vremea rea, surescitarea trecătoare etc.). Oamenii stau faţă în faţă cu marea răspundere asumată. La îndemnurile femeii sale, care nu pricepe şi nu suferă ciudata inerţie a soţului, Ignat Cercel răspunde supărat:

„— Măi muiere, tu nu pricepi de vorbă bună... Ce vrei să fac? Să mă spânzur? Ei, iacă, am să mă spânzur ca să te mulţumesc... *Că tu nu mai ai răbdare* (s. n.) cum au şi alţi oameni şi baţi mereu din clanţă: ham, ham, ham, parcă ai fi câine, şi nu om! Că doar vezi bine *că ne zbatem* (s. n.) şi trebuie să ne ajute Dumnezeu şi nouă!“

Răbdarea aceasta cere tărie sufletească, stăpânire de sine şi nu e uşor de suportat, acum când lucrurile se urniseră, şi omul se supără mai tare tocmai pentru că înţelege că în felul ei, potrivit unei judecăţi *normale*, femeia are dreptate.

Răbdarea nefirească răspunde totuşi unui sentiment lăuntric asimilat al necesităţii; şi faptul că oamenii, stăpânindu-se şi suportând greu brusca liniştire, ascultă, totuşi, de acest sentiment e nu se poate mai revelator. Reprimată de stavila răbdării, forţa lor spumegă cu încordare, în sine, prinde avânt şi, odată eliberată, va izbucni la o tensiune foarte înaltă.

Romanele lui Liviu Rebreanu au o înaintare discontinuă, grea, care pe măsură ce se realizează cu pas apăsat, cucerind definitiv, după o lege inexorabilă, teritoriu după teritoriu, ia cu sine pe cititor şi-l *subjugă* legii sale.

Situaţiile sunt împinse violent în prim-plan, după un criteriu de însemnătate şi semnificaţie, au *marginea vizibilă*, fiecare în parte reprezintă ceva şi spune un anumit lucru care trebuie cu necesitate să fie spus.

Strânşi în uliţă, în preajma primăriei, ţăranii aşteaptă sosirea prefectului „cu răbdarea tradiţională“. Prefectul cam întârzie.

„— Nu-i nimic, băieţi!“ — zice primarul, „când unuia, când altuia, prietenos şi ca o scuză. Noi s-aşteptăm pe domnul prefect, nu domnul prefect pe noi, c-aşa-i omenia.“ Douăzeci de cuvinte cristalizează una din numeroasele „situaţii marcante“, din care se-ncheagă atmosfera romanului. Este veriga nu numai bine prinsă în legătura epică trecut — viitor, dar şi absolut *distinctă* în lanţul întâmplărilor desfăşurate în roman, una care leagă situaţiile *vechi*, când ţăranii considerau drept ceva firesc să aştepte răbdători şi cu mare respect venirea chiar şi a unei notabilităţi mai puţin însemnate, şi situaţiile *noi*, când ei, înfruntând primejdia represiunii, nu vor mai recunoaşte nici o autoritate. Situaţia este *marcantă* prin puterea cu care întipăreşte această stare de provizorat, de cumpănă şi de gestaţie, când încă mai dăinuie ceva din vechea supunere răbdătoare — dar a şi apărut ceva cu totul nou, o ameninţare, o nepăsare faţă de autoritate, o stare ciudată de spirit care-l îndeamnă pe primar să amintească oamenilor că există şi autoritatea, este şi un prefect pe care *omenia* cere să-l aştepţi, nu să te aştepte el pe tine. Cuvântul acesta spune foarte mult, a venit *nu se ştie cum* vremea când trebuie să apelezi la omenia ţăranilor, şi nu la frica lor, ca să-i convingi să *aştepte*. Acum primarul simte nevoia să se justifice şi parcă să-şi ceară scuze pentru întârzierea domnului prefect. Din astfel de situaţii, fiecare în parte marcantă, construieşte Rebreanu filmul zguduitor al evenimentelor...

Lucian RAICU, *Liviu Rebreanu*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 224—256.

Văzută ca o continuare a lui *Ion, Răscoala* a căpătat formă de proiect literar încă înainte de război. Autorul mărturiseşte că prin 1922 avea o versiune încheiată a cărţii, la care însă a renunţat, pentru că era mai mult „un strigăt de revoltă“ decât un „roman cu personaje şi realităţi obiective“. Pentru documentare, a cutreierat ţara, stând de vorbă cu zeci şi zeci de ţărani şi ascultând din gura lor relatarea evenimentelor din 1907. Noua versiune a scris-o abia după aceea. Problema pământului rămâne şi acum în centrul romanului, dar de astă dată el abordează direct tema luptei înverşunate de clasă dintre exploataţi şi exploatatori. Rebreanu înfăţişează tabloul ridicării ţărănimii asuprite împotriva moşierilor, a arendaşilor şi a aparatului de stat burghezo-moşieresc.

În *Răscoala* îl regăsim pe Titu Herdelea, feciorul dascălului de la Pripas, cu vechile lui proiecte publicistico-literare. Eroul vine în Bucureşti, unde rudele cumnatului Pintea îi făgăduiseră sprijin pentru a ajunge ziarist. Urmărindu-i tribulaţiile în căutarea unui post, facem cunoştinţă cu diferitele medii sociale din România la începutul veacului al XX-lea. Rebreanu îl plimbă pe Herdelea prin saloanele boierimii, prin câteva restaurante de lux, prin redacţiile marilor ziare.

Rudele şi cunoscuţii gazdei la care se instalează, precum şi cele câteva intrigi sentimentale în care intră, îi îngăduie eroului să ia contact cu mediul funcţionăresc de pe la diferite ministere şi instituţii, cu felul de viaţă, cu preocupările şi mentalitatea acestuia.

În casa vărului Gogu Ionescu, Titu se împrieteneşte cu Grigore Iuga, fiul moşierului Miron Iuga. Poftit să facă o vizită la conacul familiei, feciorul dascălului se ciocneşte de realitatea sumbră a „problemei ţărăneşti“. La întrebarea lui unde sunt pământurile oamenilor, Grigore Iuga tresare, se opreşte din prezentarea întinsurilor moşiei părinteşti şi răspunde apoi repede, oarecum încurcat:

„Apoi vezi, pământurile oamenilor, asta e chestia ţărănească! Pământurile! Nu prea sunt şi unde au fost, s-au cam spulberat...“

Rebreanu ne aduce astfel în miezul cărţii. Pe dinaintea noastră defilează şirul nesfârşit al mizeriilor, asupririlor şi suferinţelor pe care le îndura ţărănimea lipsită de pământ, împilată şi exploatată sălbatic de moşieri şi arendaşi. În sate fierb nemulţumirea şi revolta. Fiecare om are un necaz pe care nu-l mai poate răbda. Peste tot izbucnesc manifestările de ură. Apoi, răscoala se porneşte. Rebreanu îi urmăreşte desfăşurarea pe moşia boierului Miron Iuga, a Nadinei, nora acestuia, pe proprietăţile vecinilor şi prietenilor familiei. Ştirile care sosesc la redacţia ziarului unde Herdelea lucrează, comentariile care le însoţesc proiectează răscoala pe tot întinsul ţării.

Căpătăm astfel imaginea pârjolului general. Ţăranii intră pe pământurile boiereşti şi se socotesc, în sfârşit, cu cei care ani de-a rândul i-au spoliat şi asuprit. Nadina e omorâtă după ce a fost batjocorită, bătrânul boier Miron Iuga, miruit cu un ciomag în cap şi călcat în picioare. Conacele sunt incendiate şi prădate.

Dar curând începe represiunea. Burghezia şi moşierimea îşi dau mâna spre a îneca în sânge răscoalele. Ultimele pagini ale cărţii înfăţişează ciocnirea trupelor cu mulţimea răzvrătită condusă de Petre Petre, apoi „restabilirea ordinii", adică sălbatica dezlănţuire de ură a claselor stăpânitoare, care fraternizează pe mormântul celor 11. 000 de ţărani ucişi.

Romanul lui Rebreanu dă astfel o imagine zguduitoare a marii drame din 1907. În toate trei momentele ei principale — fierberea pregătitoare a răscoalei, izbucnirea şi înecarea acesteia în sânge — autorul izbuteşte uimitor să reconstituie elementele tragediei sociale cu un simţ al fatalităţii istorice neegalat.

Romanul aduce în primul rând o prezentare sobră, dar halucinantă prin amănunţime, a condiţiei mizerabile de viaţă şi a exploatării crâncene la care era supusă ţărănimea. Autorul izbuteşte astfel să expliciteze artistic cauzele adevărate ale răscoalelor. Primele capitole, purtând titlurile sugestive *Pământurile, Flămânzii, Friguri* etc., arată ce se întâmpla la Amara şi în mai toate satele de pe întinsul ţării. Se apropie iarna şi oamenii au rămas fără un sac de porumb în casă. Boierul îi strânge în chinga învoielilor şi îi face robi pe viaţă pentru o baniţă de păpuşoi. Melinte îşi căinează nevasta bolnavă, care se stinge lipsită de orice îngrijire. Lui Ignat Cercel, perceptorul îi ia ţoalele din casă şi porcul. Plutonierul Boiangiu, şeful postului de jandarmi, îi pisează pe ţărani cu pumnii, cu patul armei şi cu călcâiul cizmelor pentru orice i se năzare.

Oricât s-ar zbate oamenii, n-o pot scoate la capăt. Ca într-un fel de febră a foamei, ţăranii visează pământ. În conştiinţa lor, acesta începe să capete imaginea pâinii calde, aburinde, plimbată înaintea privirilor unui flămând. Bat drumurile la Bucureşti, încearcă să obţină cumpărarea, cu anumite înlesniri, a moşiei Babaroaga. Dar nicăieri nu li se deschide măcar o uşă. Peste tot îi întâmpină vorbe şi iar vorbe, un torent de vorbe goale, de făgăduieli, amânări şi sfaturi vane. Prin satele înnebunite de foame şi bântuite de boli încep să circule zvonuri fantastice. Oamenii vorbesc de nişte vestitori înveşmântaţi în alb, care cutreieră ţara şi aduc porunca lui vodă de împărţire a pământurilor.

Urmărind desfăşurarea răscoalelor ţărăneşti, romanul izbuteşte să scoată la iveală, fără nici o insistenţă demonstrativă, dar cu o evidenţă izbitoare, adevăratul lor caracter. Arătând cum cresc nemulţumirea şi mânia celor

obijduiţi, Rebreanu ne face să înţelegem ce rezervă imensă de revoltă se acumulează în conştiinţa ţărănimii exploatate. Cartea sugerează cu o teribilă obiectivitate edificatoare procesul complicat prin care suferinţele individuale se împletesc, se leagă, alcătuiesc o singură durere comună şi nenumăratele voinţe deznădăjduite se strâng laolaltă, se învolbură, fierb şi izbucnesc ca o lavă fierbinte la suprafaţă, într-o adevărată explozie naturală.

Rebreanu înfăţişează spontaneitatea răscoalei ţărăneşti, dar în acelaşi timp incapacitatea ei de a se transforma în revoluţie.

Oamenii sunt mânaţi de obiective diverse, pe care le însumează ţinta comună: pământul, izgonirea moşierilor. Dar ţăranii nu sunt în stare să înjghebe, în satele scăpate de boieri, altă orânduire. Distrug, prin urmare, totul, incendiază conacele şi-şi închipuie cu naivitate că, ştergând de pe faţa pământului sediul stăpânirii, vor împiedica întoarcerea proprietarilor. De aceea şi taie sârmele de telegraf, se izolează, crezând că ar putea despărţi total şi definitiv satul de oraş şi reveni la un fel de economie naturală. Dar când încearcă să-şi împartă lucrurile şi pământul, ajung repede la ceartă, diferenţierile din sânul lor ies cu violenţă la iveală. Rebreanu a prins cu ascuţime acest proces: „Aţi umblat să cumpăraţi cu bani grei Babaroaga şi nici n-aţi vrut să ne cunoaşteţi pe noi, sărăcimea. Atunci era bun pământul. Acum, pentru că se împarte la toţi, nu vă place?“ — le strigă în faţă chiaburilor Toader Strâmbu, chiar în toiul răscoalei.

În sfârşit, prezentând deznodământul tragic al evenimentelor, Rebreanu reliefează cu îndrăzneală caracterul represiunii şi dezvăluie ferocitatea reprimatorilor. În contrast cu actele de violenţă, pe care le săvârşeşte dintr-o îndreptăţită reacţie împotriva silniciilor suferite, mulţimea răzvrătită, operaţia de „pacificare“ se desfăşoară la rece, în spiritul unei răzbunări sângeroase, menită să înspăimânte masele şi să zdrobească în conştiinţa lor orice urmă de împotrivire. Ultimele pagini ale cărţii prezintă comedia proclamaţiei; procurorul, prefectul, coloneii galbeni şi dârdâind de spaimă, nervoşi şi dornici să termine cât mai repede cu răsculaţii. Oamenii sunt zdrobiţi în bătăi, azvârliţi în ocnă, ucişi fără nici o vină, după o judecată sumară sau fără nici o judecată.

Romanul e o adevărată frescă istorică, realizată însă nu prin ilustrare panoramică, ci printr-o extraordinară concentrare sugestivă. Mişcarea epică, datorită vigoarei şl puterii rezumative, dobândeşte un caracter monumental, pentru că transcrie admirabil viaţa masei într-un moment al ei dramatic, esenţial şi definitoriu. Pornind de la răscoalele ţărăneşti care au zdruncinat puternic întreaga societate românească, Rebreanu caracterizează prin figuri reprezentative mentalitatea şi comportarea celor mai variate straturi sociale.

Cresc însă din roman două realităţi mari fundamental deosebite şi despărţite printr-o prăpastie de netrecut: una aparţine exploatatorilor şi uneltelor lor, cealaltă — ţăranilor.

E scos în evidenţă, cu simţul planurilor largi ale cărţii, destinul diferitelor grupuri sociale, ai căror exponenţi îşi păstrează individualitatea, dar fac sensibilă mai ales prin conduita comună mecanisme istorice revelatorii de rar tragism în inconştienţa lor.

Astfel, şi moşierul Miron Iuga, şi Nadina, şi Gogu Ionescu, toţi mari proprietari, îşi trădează în ultimă instanţă dispreţul radical faţă de ţărani. În aceştia, ei nu văd decât nişte robi sortiţi să le muncească pământurile. Fiecare din moşieri caută prin toate mijloacele să smulgă cât mai mult de la mulţimea flămândă. Varietatea comportării specifice, luminată reciproc, face să apară complexitatea tabloului social.

Bătrânul Miron Iuga se socoteşte boier de neam, „stâlp al ţării“, şi-şi petrece aproape toată viaţa la moşie, unde are convingerea că îndeplineşte un rol etic şi politic de neînlocuit. E aprig, neiertător, obişnuit să poruncească şi să fie ascultat; faţă de ţărani îşi arogă funcţii de tutore, deşi îi exploatează crâncen şi foloseşte orice prilej ca să-i înrobească mai rău cu învoielile. Boierul îşi bate joc de ideile reformatoare ale fiului său, care nutreşte diferite visuri utopice. Miron Iuga se bizuie pe argumentul forţei şi-l foloseşte pe plutonierul de jandarmi Boiangiu ca să-i „moaie“ pe oameni, snopindu-i în bătaie. Boierul are o încredere atât de mare în autoritatea sa şi un dispreţ atât de profund pentru ţărani, încât nu-şi părăseşte moşia chiar când se pornesc răscoalele. El îi întâmpină pe rebeli cu puşca şi, atunci când unul dintre ei cutează să-i răspundă, trage în el fără ezitare. Dacă, pentru romancier, Miron Iuga reprezintă vechiul tip de boier, cu toate apucăturile feudalului mândru şi crud, Nadina sau Gogu Ionescu închipuie o variantă a acestuia mai nouă: proprietarul care nici nu prea calcă pe la ţară, îşi dă moşiile pe mâna arendaşilor sau vechililor şi se interesează doar de venituri. Pe nora lui Miron Iuga, uşuratică, cinică, obişnuită să-şi petreacă viaţa într-o veşnică goană după plăceri, n-o interesează decât banii care-i sosesc de la moşie. La conac apare doar din când în când, coborând dintr-o maşină luxoasă, în compania unei bande zgomotoase de cheflii. Nadina e egal de indiferentă la suferinţele ţăranilor. Ea ridică din umeri când oamenii îi cer să le vândă lor moşia, cu păsuiri lungi de plată. Cucoana îi răspunde dispreţuitor lui Petre Petre:

„Crezi că pentru ochii voştri am să-mi risipesc averea? Nu, băiete, şi nu, oameni buni! Eu vând moşia ca să iau bani în schimb, nu ca să fac pomană altora. Pomană poate să facă statul, dacă vrea.“

Chiar dacă oameni ca Iuga sau feciorul său par a găsi la Rebreanu o anumită înţelegere, neputinţa lor de a pricepe ceva din frământările mulţimii ţâşneşte din fiecare gest pe care-l fac, din fiecare cuvânt pe care-l spun, ca o expresie fatală a relaţiilor sociale, a stilului de viaţă şi a convingerilor unei clase întregi.

Rapacitatea şi parazitismul moşieresc apar deci reliefate cu o siguranţă realistă, rar întâlnită, nu ca particularităţi psihice ale câtorva fiinţe înclinate spre avariţie şi indolenţă, ci ca determinante obiective de existenţă.

Mecanicii ei i se supun şi arendaşii Cosma Buruiană, Platamonu sau colonelul Ştefănescu. Romanul fixează exact, fără stridenţe, tendinţa acestora de a urca scara situaţiilor sociale. Cu boierul Iuga, ei se poartă plecaţi, îi măgulesc vanitatea, dar pe ascuns umblă să cumpere moşia Nadinei, ca să devină, la rândul lor, proprietari. Arendaşii nu-şi dau chiar aerele boierilor, dar se arată mai aprigi decât aceştia în a scoate şapte piei de pe spinarea pălmaşilor. Un dispreţ asemănător faţă de ţărani le dictează toate actele. Pe o părere a arendaşului Cosma Buruiană, cum că i-a fost prădată magazia, un sat întreg e schingiuit pentru a mărturisi cine e hoţul. Aristide, feciorul lui Platamonu, batjocoreşte fetele oamenilor, iar colonelul Ştefănescu, care-i exploatează fără milă pe ţărani, le ţine şi discursuri moralizatoare:

„V-aţi boierit şi voi, măi! Vă vine cu strâmbul munca! E mai uşor să stai cu luleaua-n gură decât să dai cu sapa, cum nu!“

În roman, caracterizarea realistă a diferitelor tipuri de spoliatori, nestânjeniţi — în jaful pe care-l practică — de considerente naţionale, vădeşte totodată puterea prozatorului de a sfărâma clişeele naţionalist-şovine, încetăţenite pe această temă de literatură semănătoristă.

Rebreanu prinde cu ascuţime împletirea de interese care există între moşierime şi burghezie, în ciuda luptei politice dintre liberali şi conservatori. În acest sens, tipică e figura avocatului Baloleanu. Politician liberal, el posedă o mică proprietate, dar se declară partizan al exproprierii marilor latifundii, bineînţeles cu despăgubiri. Desfăşoară o demagogie abilă, învăluită în tirade patriotarde despre „umanitarism“ şi „democraţie“. Când izbucnesc răscoalele, Baloleanu îşi schimbă însă brusc atitudinea şi, în fraze tot atât de sforăitoare, aminteşte „interesele superioare ale neamului“.

Numit prefect, conduce sângeroasa represiune, patronând bătăile, schingiuirile şi asasinatele în masă. „Trebuie să ne păstrăm calmul, să ne stăpânim — oftează el mereu — întristat şi demn“, apoi, aruncând un ochi „suferitor“ asupra abuzurilor şi samavolniciilor, exclamă cu tonul martirului care a traversat o gravă criză morală: „Înainte, la datorie!“

E fixată şi vestita scenă a „împăcării“ din Parlament. Primul-ministru, cu glas de „văduvă necăjită“, improvizează pe tema „scumpa noastră ţărişoară“, „ţărişoara noastră scumpă“! Ca Nae Caţavencu, se întrerupe „ca să-şi usuce lacrimile de pe obraji“ şi ca să ceară „măsuri energice“. Liberali şi conservatori se îmbrăţişează şi se sărută în aplauzele întregii adunări. Cineva observă cu simţul previziunii: „Pupăturile astea o să usture teribil spinarea ţăranilor“.

O întruchipare concretă şi mai ales palpabilă capătă în roman aparatul represiv al statului burghezo-moşieresc, reprezentat prin întreaga lui ierarhie, de la plutonierul Boiangiu până la maiorul Tănăsescu, unul din „pacificatorii“ satelor. Şi aici Rebreanu subliniază trăsăturile comune care definesc funcţia acestor instrumente ale claselor exploatatoare. Treptele sociale diferite modifică oarecum formele şi conţinutul serviciului, dar şi pe plutonierul Boiangiu, şi pe primarul Pravilă, ca şi pe maior sau pe prefect ii caracterizează o comună slugărnicie faţă de cei mari şi o sălbăticie fără seamăn faţă de mulţime. Se schimbă doar replicile, rolurile rămânând însă aceleaşi. Boierul îl tratează pe primar ca pe un fecior de casă, îl cheamă ori de câte ori pofteşte la conac, îl ocărăşte şi-i dă porunci. Când e vorba de reclamaţia arendaşului Cosma Buruiană, Iuga îi spune lui Pravilă: „De unde ştii să-mi aduci hoţii, primare, că altfel pe tine te iau de guler!“ La rândul său, Boiangiu trăieşte terorizat mereu de ideea că, aşa cum a mai făcut-o, boierul îl va reclama că e „slab“ şi „molcuţ“. Când aude porunca lui Iuga, sare ca ars şi declară „rânjind“: „Am să fac o anchetă de să mă pomenească satele astea de hoţi de codru şi pe lumea cealaltă!“ La fel se poartă prefectul Boerescu sau maiorul Tănăsescu, grijulii în primul rând să-i mulţumească pe moşieri. Pentru ţinerea în frâu a maselor asuprite nu e dispreţuit nici un mijloc. Prefectul pleacă pe teren „să liniştească spiritele“ şi rosteşte înaintea sătenilor o cuvântare „patriotică“, alcătuită din cele mai hilare locuri comune ale propagandei burgheze.

„Boerescu îşi umfla glasul, gesticula şi roşea. În gura lui cu câţiva dinţi de aur şi alţii falşi, vorbele mari, de rigoare în astfel de ocazii, gâlgâiau ca nişte băşici goale care pocnesc inutil într-un bâlci unde oamenii cască ochii cu urechile înfundate... Jongla şi acum cu frazele şi cuvintele irezistibile: «Opinca e talpa ţării», «munca voastră sfântă», «ţăranul român cuminte şi harnic», «regele şi guvernul vă poartă de grijă», «aveţi încredere în cârmuitorii ţării», «iubirea patriei», «interesul ţării cere linişte şi ordine, fraţilor», «românul nu piere».“

Când palavrele lui Boerescu nu mai au efect, sunt folosite „metodele“ maiorului Tănăsescu: „Sergent!... Tu!... Da!... Ia şase oameni!... Duceţi pe

tâlharul ăsta în fundul grădinii!... Acolo să fie împuşcat!... Împuşcat!... Ai înţeles, sergent?...“

„Sergent! — strigă iar maiorul — Ia-l şi pe ăsta... În fundul grădinii!... Împuşcat!... Repede, repede...“

De la Boiangiu la Tănăsescu, în comportarea tuturor acestor instrumente ale sălbăticiei şi injustiţiei, urii faţă de popor i se asociază şi o spaimă grozavă. Licăreşte, undeva în fundul conştiinţei celor care bat, omoară, schingiuiesc, şi ipoteza prăbuşirii întregului eşafodaj al „ordinii burgheze“. Gândul că s-ar găsi singuri, dezarmaţi, în faţa mulţimii dezlănţuite, îi aduce la un paroxism al fricii şi le dictează acte desperate.

Pe măsură ce se apropie de satele răsculate, prefectul, procurorul şi comandantul trupelor devin mai nervoşi, îşi pierd cumpătul, se acuză reciproc. Maiorul, scos din sărite, dă ordin trompetului să sune neîncetat atacul, spre a-şi alunga gândurile negre şi a-şi reface curajul.

Dacă prezentând lumea exploatatorilor, romancierul se arată câteodată stânjenit şi chiar lipsit de prea multă invenţie în individualizările mai nuanţate de caractere, zugrăvind masele de ţărani răzvrătiţi, el se dovedeşte un artist excepţional, înzestrat cu forţa de a reconstitui clocotul şi mişcarea mulţimilor, atât de viu, atât de adevărat, încât pe acest plan nu cunoaşte rival în literatura noastră.

Rebreanu urmăreşte la început zbuciumul, şovăiala oamenilor, apoi creşterea treptată a îndârjirii şi mâniei lor. Sunt înregistrate cu o uluitoare autenticitate mişcările, sentimentele şi gândurile colective. Iată cum se conturează dintr-o dată reacţiunea masei, când prefectul Boerescu le vorbeşte ţăranilor adunaţi în curtea primăriei:

„Ultimele cuvinte stârniră un zgomot nehotărât. Din diferite părţi ale mulţimii se porniră glasuri:

— Nu putem, cucoane!... N-avem pământ!... Pe ce să muncim?...“

Şi ceva mai târziu:

„Din şovăirea tăcerii următoare numai peste câteva clipe se desprinse, ca un suspin al tuturor, cuvântul plângăreţ şi umil al lui Ignat Cercel, aflat în primele rânduri:

— Decât aşa trai, tot mai bună o fi moartea!

Glasul lui încurajă altele, când ici, când colo:

— Mai bine omorâţi-ne, să scăpaţi de noi!

— Ori să mori de foame, ori de altceva, tot moarte se cheamă!

— Barem dacă muncim de ne zdrobim oasele, s-avem cu ce să ne ţinem zilele!

— Nici aşa nu-i drept, ca unii să plesnească de prea sătui, iar altora să li se usuce maţele de nemâncare!“

Se vede din acest fragment cum gândul lui Cercel se transmite, se amplifică, îşi dezvăluie prin vocea fiecăruia conţinutul social.

Tot aşa, urecheala pe care o primeşte băiatul lui Pavel Tunsu de la şoferul Nadinei, în atmosfera încărcată a satului, devine prilejul exteriorizării unui sentiment comun de ostilitate. Glasurile se completează şi se susţin treptat, tinzând toate către aceeaşi ţintă: denunţarea samavolniciei boiereşti.

De la întrebarea amărâtă: „Da’ dumnealor ce-şi mai pun mintea cu copiii?“ la izbucnirea mânioasă, ameninţătoare: „Să fi fost copilaşul meu, c-apoi le arătam eu!“ şi la constatarea rece, sentenţioasă a lui Trifon Guju: „Boierii numai de frică ştiu omenie“, un proces complex, sinuos al revoltei care fierbe în conştiinţa masei e urmărit cu admirabilă siguranţă. Sufletul mulţimii învrăjbite prinde viaţă, se dezvăluie în reflecţii şi gesturi de o mare expresivitate. Oamenii îl îndeamnă pe Pavel să ceară socoteală, resping cu violenţă orice sfat împăciuitor, sar să-l bată pe cârciumar fiindcă în discuţie „trage spre ciocoime“, se oferă, în sfârşit, să-l însoţească în grup pe cel vătămat.

Când maşina boierească, claxonând strident, îşi face drum printre ţăranii rânduiţi pe ambele părţi ale drumului, masa a devenit un singur trup, o voinţă comună, care se transmite fiecărui individ, electrizându-l:

„... Oamenii [...] priveau cu ochii tulburi şi cu feţe întunecate goana automobilului. Numai cârciumarul Busuioc, din pragul lui, scoase căciula cu plecăciunea obişnuită. O mână delicată îi răspunse din maşină cu o fluturare amicală.

În acel moment, parcă nu s-ar mai fi putut stăpâni, Petre Petre ţâşni în mijlocul uliţei, în urma maşinii, urlând furios:

— Huo! Huo!

Din vreo sută de gâturi izbucni aproape simultan şi furtunos acelaşi «huo» revoltat, pe când Trifon Guju, apucând o piatră, o zvârli după automobilul ce se depărta, scrâşnind: «Soarele şi dumnezeii voştri de tâlhari!... »“

Romancierul arată cum furia mulţimii izvorăşte din şirul nesfârşit al necazurilor şi asupririlor îndurate. Fiecare ţăran a adunat în suflet adevărate depozite de ură, fiecare aşteaptă o răfuială apropiată:

„Să ştiu că mă taie bucăţele şi mă aruncă la câini, şi nu mă las până ce n-oi plăti cui trebuie“ — spune cu obidă Nicolae Dragoş, un flăcău din sat.

„Nu, nu, degeaba te superi, că n-ascult nici pe tatăl din ceruri, aşa să ştii!“

Deşi are la rădăcină un grăunte de adevăr, nu e întemeiat reproşul unora că Rebreanu, dintr-o veche înclinaţie naturalistă, insistă şi aici disproporţionat asupra ororilor şi cruzimilor. În această izbucnire furioasă a revoltei colective,

romancierul ar fi greşit dacă s-ar fi străduit să ascundă momentele inerente de violenţă.

E vizibil însă că el încearcă — şi reuşeşte într-o mare măsură — să arate cum în toiul răscoalei ţăranii nu-şi pierd omenia, cum ei caută doar să-şi reverse o îndreptăţită mânie. Mulţimea invadează grădina lui Miron Iuga, dar se păzeşte să calce straturile de flori. „Fereşte, măi creştine, — strigă cineva —, nu strica iarba, că-i păcat de muncă!"

Melinte Heruvimu, cel cu nevasta bolnavă, vine acasă după prădarea conacului de la Amara doar cu un coş de lucruri alese. Crapă încetinel uşa, să nu-şi trezească femeia, şi apoi îi pregăteşte, cu un sentiment de intensă bucurie „care-i îmbujora obrajii tăbăciţi", o masă îmbelşugată.

Când i se pare că ochii căscaţi ai moartei îl privesc, se scuză zâmbind:

„Credeam că dormi... Uite ce bunătăţi! Pentru tine le-am adus toate, că copiii mănâncă orice, numai mâncare să fie, dar tu trebuie să te hrăneşti cu lucruri mai bune, ca să te înzdrăveneşti, c-ai zăcut destul şi-ai suferit. Am pus şi o găină în oală să-ţi fac o ciorbă fierbinte şi..."

Constatarea ca femeia e moartă îi sădeşte în suflet o tristeţe grea, deznădăjduită:

„A murit... Tocmai acum s-a prăpădit şi ea, când..."

Baba Ioana, în dezlănţuirea generală, e preocupată să-şi ocrotească găinile:

„Păsările mamii, păsărele!... Păsărelele mamii, păsărele!... [...] Găinile, în şanţul celălalt, ciuguleau nepăsătoare. Îngrijorată să nu i le omoare, baba nu contenea chemările, uitându-se doar din când în când, din ce în ce mai urât, spre cârciuma de unde venea zgomotul armelor."

Bătrâna e ucisă în timp ce-şi exercita paşnicile îndeletniciri, iar moartea ei dezvăluie şi mai puternic, prin contrast, neomenia reprimatorilor.

„Fire-aţi ai dracului cu focurile voastre să fiţi! Păsări, păsări, veniţi la mama!... Apoi deodată se răsuci pe loc mânioasă, bombănind: Fire-aţi ai dra...! şi se prăbuşi zvârcolindu-se şi muşcându-şi buzele fără glas..."

În *Răscoala* sunt desenate cu veridicitate şi preciziune diferite chipuri de ţărani: Pantelimon Văduva, flăcăul dezgheţat chemat la oaste, Chiriţoiu, „cu plete crescute până la umeri şi cărunt ca un fuior de cânepă meliţată", Ignat Cercel, omul amărât de nevoi şi de cicăleala nevestei, baba Ioana şi alţii.

Cu toată învolburarea de ape a răscoalei, care mişcă satul, împingându-l pe un unic făgaş, nu sunt neglijate nici ciocnirile de interese divergente, pe care le dictează neomogenitatea masei ţărăneşti.

Oameni ca Marin Stan, ca Toader Strâmbu, ca Petre Petre sau că Trifon Guju sunt „săraci ca degetul". Nevoia i-a făcut mai aprigi, mai colţoşi. Ei vorbesc puţin, dar în cuvintele lor strigă şi suferinţa, şi mizeria:

„Să punem noi mâna pe pământ, şi pe urmă nici Dumnezeu nu ni-l mai ia“ — spune încruntat Marin Stan.

Alţii, ca Luca Talabă, ca Ilioasa, ca primarul Pravilă, ca Busuioc cârciumarul, sunt ţărani înstăriţi, chiaburi, se urnesc greu, caută să se puie bine şi cu satul, şi cu boierul:

„Apoi dacă lumea s-o apuca de blestemăţii, Filip n-are să se mai amestece“ — hotărăşte nevasta lui llioasa, auzind că e vorba de izgonirea boierilor, şi adaugă: „El e om cu casă grea şi nu poate să se ia după cei dezmăţaţi, care n-aşteaptă decât să strice şi să prade, cum ne-au furat şi nouă carnea astăiarnă!“ Iar Filip, „bucuros de energia soţiei sale“, murmură „greoi“:

„— S-a stricat lumea şi s-a înrăit cum nu se mai poate“.

Primarul se străduieşte din răsputeri să linişească oamenii. Cârciumarul se ţine şi el deoparte, dar când ţăranii îi cer răspicat să-i însoţească la curte, răspunde „înfricoşat“:

„Iacă vin, măi frate Trifoane!... se poate să lipsesc eu, când e tot satul?“

În momentele de încordare, cei avuţi dispar, dar reapar după izgonirea moşierilor, la împărţeală, încercând să-şi ia partea leului.

Fapt semnificativ, romanul, portretizând cu fineţe figuri diverse de ţărani, fixând reacţiile lor caracteristice, reuşeşte să creeze imaginea masei, dar nu izbuteşte să reliefeze din rândurile ei un tip reprezentativ, o personalitate puternică, bine conturată. Petre Petre, asupra căruia se concentrează mai mult atenţia romancierului, rămâne un om indecis, mişcat îndeosebi de câteva porniri instinctuale. El e când în fruntea revendicărilor mulţimii, când înclinat să se retragă, nefiind de acord cu violenţele.

O obsesie erotică pare să-i conducă actele, dar motivarea ei nu reuşeşte să fie destul de convingătoare.

Ca şi *Ion,* ca şi alte lucrări ale lui Rebreanu, *Răscoala* e un model de creaţie epică solid construită, cu episoadele riguros înlănţuite de o intrigă bine închegată. Acţiunea se desfăşoară concomitent în mai multe medii sociale, dar aceasta se petrece firesc, în cadrul subiectului, fără digresiuni sociologizante. Ba prezenţa lui Herdelea imprimă acţiunii o coherenţă epică. În fond, *Răscoala* e romanul evenimentelor din 1907, dar şi al unei crize în formaţia morală a lui Titu. Adolescentul cu visuri romantice, stăpânit de ideea naţională, ia contact cu tragedia socială a neamului. În câteva gesturi generoase, dar ineficace, se consumă toate capacităţile de dăruire ale acestui intelectual, care în finalul romanului iese din marea experienţă a vieţii sale resemnat, redus la numitorul comun, dispus să-şi înceapă existenţa ştearsă şi poltronă, descrisă mai târziu în *Gorila*.

Răscoala e şi un model de gradaţie epică. Urmărind diferitele întâmplări din viaţa eroului său, oprindu-se asupra aspectelor esenţiale ale realităţilor cu care acesta ia contact, Rebreanu sugerează creşterea treptată a furtunii, nepărăsind nici o clipă firul istorisirii. Episoadele se desfăşoară într-un ritm strâns legat de succesiunea reală, istorică a evenimentelor, dar prozatorul îngroaşă cu dibăcie, printr-o savantă dozare a duratei diferitelor momente, ecoul lor în conştiinţa oamenilor.

Astfel, naraţiunea curge la început lent, apoi din ce în ce mai repede, pe măsură ce Herdelea ia cunoştinţă mereu de alte realităţi ameninţătoare. Diferite aspecte durează numai o clipă, dar, ca într-o străfulgerare, sugerează încordarea dureroasă care pluteşte în aer. Parcă ceva se coace şi trebuie să plesnească inevitabil curând. Un ţăran îşi ascute coasa:

„ — Baţi coasa, Trifoane, ori...? — întrebă Leonte fără mirare.

— O bat să fie bătută — zise Trifon fără a ridica capul.

— Mi se pare că vrei să coseşti înainte de a semăna?

— Apoi, dacă trebuie! De!“

Viaţa îşi urmează cursul zilnic mai departe. Dar în toate există o înfrigurare neobişnuită. Telefonul zbârnâie la postul de jandarmi Amara. Plutonierul Boiangiu se ceartă cu nevastă-sa. Alt ţăran, Marin Stan, „cu o închipuire de bici în mână“, scoate carul în bătătură şi-şi ocărăşte boii:

„«Fir-aţi ai dracului de zăpăciţi! Unde vă duceţi?... Hoo! Ia seama, am să-ţi dau bătaie!... Hoo!... Ce, nu ţi-e bine? Te-ai boierit, ai?... Apoi stai să-ţi dau eu!» Îi plesni cu codirişca biciului peste bot, întâi pe unul, apoi pe celălalt, scrâşnind: «Să nu fii boier, că te-a luat dracu!».“

La un moment dat, asemenea episoade, care cheamă parcă o dezlănţuire generală inevitabilă, se acumulează mereu, dar naraţiunea nu mai înaintează, se târâie încetinită, stăruie asupra altor amănunte şi o aşteptare chinuitoare se aşterne în aer, peste oameni şi peste lucruri. Cititorul capătă sentimentul efectiv că trăieşte într-o atmosferă saturată de ură reţinută, de încordare, nelinişte şi spaimă.

Apoi când, în sfârşit, răscoala izbucneşte, istorisirea se desfăşoară cu o repeziciune ameţitoare, cuprinzând vieţile într-un vălmăşag uriaş.

Aici, ca şi în alte lucrări ale lui Rebreanu, accentul principal al naraţiunii cade întotdeauna pe desfăşurarea faptelor, pe urmărirea mişcării, şi nu pe descrierea cadrului, pe evocarea atmosferei sau pe analiza minuţioasă a proceselor sufleteşti. Bineînţeles că acestea nu lipsesc, dar elementul care joacă rolul definitoriu, chiar şi în cazurile respective, rămâne acţiunea.

Scena represiunii, de pildă, este istorisită cu o extremă sobrietate. Sunt consemnate exact mişcările: „În vreme ce ţăranii se vânzoleau, coloana de

soldaţi se târa pe şosea ca o uriaşă râmă neagră. Raze de soare jucăuşe, căzând pe luciul baionetelor înfipte pe arme, se răsfrângeau cu sclipiri speriate în văzduh. În curând se deosebiră rândurile, apoi tunurile trase de câte şase cai încheind trupul apocaliptic ca o coadă turtită cu solzi metalici.

Cu cât oastea tăcută se apropia, cu atât gălăgia ţărănească se învolbura ca un cor sălbatic, ameţitor. Grămădirea de oameni se răsfiră în părţi de-a curmezişul şoselei, subţiindu-se, parcă toţi ar fi vrut să vază mai bine pe vrăjmaşi şi să-i înfrunte.

O comandă aspră răsună în vârful coloanei militare. Două companii se desfăşurară în linie, una în dreapta şi alta în stânga şoselei, oprindu-se apoi la o distanţă numai de vreo sută de paşi de gloatele ţărăneşti. Între ele, pe şosea, apărea trăsura prefectului Baloleanu, escortată de maiorul călare."

„— Calm, domnule maior! Să nu ne pierdem calmul! — bolborosi Baloleanu, foarte galben, coborând şovăitor din caleaşcă, urmat de primul-procuror, care părea cel mai liniştit dintre toţi..."

Cum se vede, acţiunile sunt notate cu preciziune: „ţăranii se vânzolesc", „coloana se târăşte pe şosea", „gălăgia se învolburează", „grămădirea se răsfiră", „în vârful coloanei se aude comanda", „cele două companii trec răsfirându-se una în dreapta, alta în stânga şoselei".

Stările sufleteşti ale personajelor apar sugerate doar printr-o notaţie sumară. Baloleanu e „foarte galben", coboară „şovăitor din caleaşcă", „bolboroseşte ceva".

Rebreanu ştie să caracterizeze în câteva gesturi semnificative, într-o frântură de dialog, bazată tot pe mişcarea dramatică, o întreagă stare sufletească. Aceasta se putea vedea încă din nuvele. Sfiala, teama, neîncrederea ţărănească, în *Proştii* se defineau magistral printr-un gest, atunci când băiatul lui Nicolae Tabără ajunge la uşa sălii de aşteptare:

„... Puse încetinel mâna pe clanţă. Era încuiată. Zări în stânga uşii o bancă, o pipăi cu băgare de seamă, parcă s-ar fi gândit să se aşeze sau nu, stătu o clipă la îndoială şi, în sfârşit, se lăsă alături pe lespedea de piatră dinaintea pragului. Bătrânul îşi lăsă sarcina pe bancă şi se cocoloşi şi el lângă fecior."

Aceeaşi artă, mânuită cu o siguranţă desăvârşită, o regăsim în *Răscoala.* În scena represiunii, aşteptarea aţâţată a mulţimii, mânia şi desperarea ei se concretizează admirabil în gesticulaţia haotică şi sudălmile scrâşnite ale grupului de ţărani opriţi înaintea trupelor:

Oamenii se mişcă pe loc „ca o apă bătută de un vânt nehotărât. Era o legănare într-o parte şi într-alta, căreia clocotul de urlete îi împrumuta o înfăţişare războinică... «Nu ne trebuie boieri!... Aţi venit să ne omorâţi?...

Noi nu ne speriem de soldaţi!... Destul ne-au batjocorit ciocoii!... Huo, huo!... Să nu trageţi, fraţilor!... »“

Ca o ameninţare a acestei mări care fierbe şi e gata să se năpustească peste maluri, Anghelina lui Nistor Mucenicul „ţâşneşte“ din mulţime „cu copilaşul cel mic în braţe, cu basmaua alunecată pe spate şi părul ciufulit“. Femeia se repede la Baloleanu, „zbierând şi blestemând cu un glas desperat“.

Spaima ascunsă a călăilor, nervozitatea, dictată de teamă, se ghicesc din comportarea maiorului Tănăsescu. Calul lui dansează sub împunsătura pintenilor, îşi ciuleşte urechile la mişcările dezordonate ale cravaşei. Apoi, dorinţa de a termina cât mai repede cu răsculaţii şi groaza cumplită născută la gândul că trupa s-ar putea să nu asculte ordinele se trădează în comanda furioasă:

„— Trompet, trompet! — răcni maiorul Tănăsescu. Unde umbli, zevzecule?... Aici, lângă mine să stai, înţelegi?“

Şi, câteva minute mai târziu:

„— Trompet! — izbucni maiorul. De ce nu suni, ticălosule?... Sună mereu, trompet, să audă şi domnul prefect că aici nu mai e politică!... Hoţii vor să ne bea sângele, onorate domnule prefect!...“

Chiar şi caracterizarea realistă a felului cum vorbesc ţăranii se face la Rebreanu mai puţin prin particularităţile limbajului, decât prin gest, prin ansamblul dramatic al situaţiilor.

Semnificativ în această direcţie e şi sensul multiplu pe care romancierul ştie să-l dea aceluiaşi „de“..., însemnând în scene diferite: o ezitare, ca în codeala lui Filip; o ameninţare subînţeleasă, ca în dialogul între Trifon Guju şi Leonte Orbişor; o sentinţă sceptico-batjocoritoare, ca în concluzia trasă de oameni la sfârşitul scurtului discurs explicativ al colonelului Ştefănescu.

Preocupat să reconstituie cu preciziune mai ales acţiunile şi situaţiile, stilul lui Rebreanu are o mare forţă de obiectivare şi o deosebită sobrietate. Intervenţia scriitorului este aproape nesimţită. În citatul anterior care descria întâlnirea dintre armată şi răsculaţi, naratorul nu foloseşte decât cel mult comparaţii foarte comune: coloana se târăşte ca o „uriaşă râmă neagră“, gălăgia se învolburează ca „un cor sălbatic“. Singurele elemente care ar schiţa o participare emotivă se reduc la două notaţii: una sugerează că natura însăşi e înfricoşată de ceea ce se pregăteşte („razele de soare jucăuşe căzând pe luciul baionetelor se răsfrângeau cu sclipiri speriate în văzduh“), alta, că agitaţia mulţimii devine contagioasă („gălăgia ţărănească se învolbura ca un cor sălbatic, ameţitor“).

Asemenea inflexiuni sentimentale se înscriu însă perfect în graficul de ansamblu al naraţiunii, nu pot fi detectate decât cu lupa.

„*Răscoala* este de departe cel mai bun roman românesc“ — scria Eugen Ionescu într-o carte pornită pe negaţie, *Nu* (1934). „Acceleraţia în progresie geometrică a acţiunii“ îl încânta şi făgăduia să vorbească altă dată pe larg despre ea. Între alte calităţi ale acestei cărţi „unice“, „grandioasă şi bogată ca o epopee“, mai reţinea „marile linii, marile mişcări, marile forţe“, impresia pe care o lasă „de furtună, de vuiet asurzitor, urmat de o linişte mortuară“.

Ov. S. CROHMĂLNICEANU, *Literatura română între cele două războaie mondiale*,1, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 293—309.

Caracterul de epopee, atât la *Fraţii Jderi*, cât şi la *Ion* sau *Răscoala*, s-a dezvoltat exclusiv din necesitatea internă de oglindire a realităţilor sociale şi naţionale. Fără să urmărească precis, şi prin aceasta cu atât mai organic şi mai adânc, cei doi mari scriitori români aduc o contribuţie esenţială pe planul universal al trecerii de la roman la epopee într-unul din sectoarele importante ale literaturii contemporane [...]

Rebreanu intră în scenă după ce s-a presupus consumarea procesului reflectat de Sadoveanu. El răsfrânge epopeic societatea ţărănească în noi coordonate, când ea începe să se manifeste ca o forţă. Mai întâi înfăţişează colectivitatea rurală sub aspectul conflictelor sale interne *(Ion)* şi apoi o arată unită şi solidară împotriva vrăjmaşului din afara ei *(Răscoala)*. El reflectă faza ulterioară, când la sate au pătruns relaţiile capitaliste împreună cu dorul posesiunii şi cu conştiinţa de realitate socială a ţărănimii, aptă a fi pregătită şi pentru alte noi transformări. Fără a fi exactă analogia sub raportul structurilor, ci numai sub acela al gradului de diferenţă, sensul epopeic, între Rebreanu şi Sadoveanu, reprezintă o schimbare ca aceea a formelor de viaţă comercială din *Odiseea* faţă de cele pur agricole din *Iliada*.

Edgar PAPU, *Din luminile veacului*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 3O.

Perioada de elaborare a *Răscoalei*, încheiată în toamna anului 1932 (în acelaşi an, în decembrie, romanul era în librării), corespunde cu anii de criză economică acută, culminând pe plan intern, ca şi internaţional, cu prima mare ridicare a proletariatului împotriva fascismului. Subiectiv, scriitorul putea să se abţină de a se pronunţa faţă de frământările politice din jurul său, dar obiectiv acestea nu puteau să nu înrâurească creaţia sa, determinându-i o anumită direcţie, socială, progresistă, în sensul evoluţiei istorice a evenimentelor.

În *Ion*, lupta pentru pământ era purtată individual, în scopul realizării bunăstării unui singur ins, în *Răscoala* ea va cuprinde întreaga masă ţărănească şi va tinde la împlinirea aspiraţiilor colective. Lărgirea unghiului de perspectivă al scriitorului nu poate fi, cum s-a presupus, numai rezultatul însuşirii unor concepte ale sociologiei moderne, a metodei „unanimiste", practicată de unii romancieri, ca Jules Romains; ea este cu siguranţă urmarea influenţei ideologiei clasei muncitoare în abordarea fenomenului social. [...]

Între revoluţia burghezo-democratică rusă din 1905—1907 şi răscoala ţăranilor români din 1907 au existat aşadar asemănări, măcar în parte înţelese de Liviu Rebreanu, care în romanul său nu numai că nu uită muscalii ce „s-au sculat cu mic, cu mare şi-au pus mâna pe topoare, şi-au făcut vâlvătaie, de-a mers vestea în toată lumea..." , dar pune chiar pe eroul său reprezentativ să afirme că acest exemplu trebuie urmat: „Apoi, până n-om pune mâna pe topoare, nici noi n-om..."

Caracterul de pamflet politic acuzator al romanului lui Rebreanu este vizibil din primele pagini, unde un arendaş, Ilie Rogojinaru, califică pe ţăran, încă înainte de răscoală, drept „numai rău, prost şi leneş", pentru ca în final să revină simetric cu întrebarea: „Nu vă spuneam eu că ţăranii sunt ticăloşi?" Opera are dublul rost de a spulbera atât constatarea de la început a arendaşului, cât şi de a demonstra modul cum clasele exploatatoare pricep sensul întâmplărilor, sau mai bine zis nu-l pricep, opunând logicii vieţii o furie iraţională, oarbă, neputincioasă.

Conceput ca o continuare la *Ion, Răscoala* debutează cu prezentarea lui Titu Herdelea, proaspăt sosit din Transilvania în casa boierului bucureştean Grigore Iuga, a cărui soţie, Nadina, este sora deputatului Gogu Ionescu, cumnatul soţului Laurei Herdelea (autorul aplică astfel, în chip cam neconcludent însă, procedeul balzacian de a relua personajele dintr-un roman într-altul; din cauza unei neglijenţe probabil, numele Armadia, atribuit oraşului ardelean Năsăud în *Ion*, în *Răscoala* e schimbat în Amaradia).

Încă din primele pagini, la gazdă, în diversele lui tribulaţii de postulant şi mai ales la moşia lui Grigore Iuga, Titu ia contact cu problema ţăranilor deposedaţi de pământ. După ce-i arătase marile proprietăţi boiereşti, întrebat unde se află pământurile „oamenilor", Grigore Iuga dă răspunsul:

„Apoi, vezi, pământurile oamenilor, asta e chestia ţărănească!... Pământurile! Nu prea sunt, şi unde au fost, s-au cam spulberat..."

Titu devine astfel martorul unor evenimente peste tot presimţite şi care nu vor întârzia să se dezlănţuie catastrofal.

Folosind de data aceasta tehnica lui Tolstoi din *Război şi pace,* Rebreanu mobilizează un număr apreciabil de personaje din diverse medii, înfăţişând

în primul volum al romanului, *Se mişcă ţara*, o cronică a vieţii social-politice din România în preajma anului 1907. Facem cunoştinţă cu clasa marilor moşieri şi a marii burghezii politicianiste cu proprietăţi mai mici, cu aparatul de stat, compus din înalţi funcţionari, şi uneltele lor de represiune, cu intelectualitatea şi mica burghezie de la oraşe şi sate, cu arendaşi, ţărani săraci, mijlocii şi chiaburi. Chiar dacă nu toţi eroii au aceeaşi pondere în acţiune, trebuie să recunoaştem scriitorului, pe lângă o viziune justă a raporturilor sociale, o colosală putere de a crea şi a mişca mulţimi întocmai cum un general mişcă pe câmpul de luptă mari armate.

Clasa moşierilor este reprezentată de Miron Iuga, proprietarul domeniilor Amara, Ruginoasa şi Bârlogu, feudal conservator aprig, pentru care exploatarea nemiloasă a ţaranilor prin aşa-numitele învoieli agricole este o practică îndreptăţită în mod absolut; Miron Iuga nu concepe să cedeze măcar o palmă de loc, şi când Nadina, plictisită de viaţa de la ţară, vrea să vândă moşia vecină de la Babaroaga, el se oferă cel dintâi s-o cumpere. Voinţa de a poseda pământ a acestui boier e tot aşa de tenace ca şi a lui Ion, într-un fel, o patimă chiar mal devorantă decât a sărăntocului. Ea e mult atenuată la feciorul lui Miron, Grigore, mai preocupat — desigur, în forme civilizate — de dragostea pentru Nadina, căreia, atâta vreme cât se crede iubit, îi satisface toate capriciile. În zugrăvirea acestor două tipuri, Rebreanu dă dovadă nu numai de obiectivitate, dar şi de fină intuiţie a caracterelor, ocolind atât idealizarea, cât şi şarja. Miron Iuga este un feudal obstinat, incapabil de a înţelege evenimentele, dar onest; Grigore e un proprietar cu vederi liberale, pentru care moşia nu mai este un scop în sine, ci numai un mijloc de a-şi asigura un trai fără griji. În timp ce Grigore Iuga ar fi în stare să piardă moşia, divorţând, Miron Iuga acceptă să cumpere moşia norei chiar după despărţirea ei de fiul său. Ca şi în *Ion*, legăturile cu pământul sunt mai puternice decât cele de familie.

Ţăranii, împinşi de aceleaşi năzuinţe şl interese şi acţionând în masă, nu apar în *Răscoala* individualizaţi aparte decât accidental, în măsura în care se iscă nevoia unei iniţiative sau a unui îndemn.

Cât despre celelalte personaje, aparţinând faunei politice şi administrative (deputaţi, prefecţi, jandarmi etc.), ele sunt zugrăvite mereu cu obiectivitate, cu anumite îngroşări, potrivit rolului nefast pe care-l joacă.

O mare artă pune romancierul în prezentarea faptelor care fac să crească în sufletul ţăranilor spiritul revoltei. Arendaşul Cosma Buruiană inventează un jaf şi provoacă, la ordinele lui Miron Iuga, o anchetă, executată de plutonierul de jandarmi Boiangiu cu o nemaipomenită brutalitate. Ţăranii sunt maltrataţi, umpluţi de sânge, schingiuiţi să declare ceea ce nici prin cap nu le-a trecut să

facă. Când Nadina aruncă vorba că vinde moşia, ţăranii vor să cumpere ei pământul şi cer acordul lui Miron Iuga, apoi pe al cucoanei, în fine, merg şi la minister, unde însă li se spune că statul n-are calitatea să intervină în asemenea tranzacţii şi că urmează să se întoarcă la treburile lor. Se repetă vexaţiunile tratate de scriitor în schiţa *Proştii*. La acestea se adaugă alte întâmplări mărunte, nu mai puţin iritante. Automobilul Nadinei calcă în drum cocoşul babei Ioana şi o stropeşte cu noroi. Lui Ignat Cercel, perceptorul îi trece porcul la condică, fiindcă n-a plătit birul. Aristide, fiul arendaşului Platamonu, siluieşte pe fata lui Chirilă Păun. Şoferul Nadinei trage de urechi pe copilul lui Pavel Tunsu, care nu voia să se dea la o parte din drum în faţa maşinii.

Protestul îl exprimă mai întâi învăţătorul Ion Dragoş, curând arestat şi închis. Ţăranii nu au curajul să ridice glasul faţă de autorităţi, vorbesc mai mult între ei, în pilde, cu subînţelesuri, admirabil stenografiate:

„— Noroc, noroc, Trifoane! strigă Leonte Orbişor, din uliţă, oprindu-se o clipă, cu sapa de-a umăr. Te-ai apucat de treburi?

— Ce să facem? Pe lângă casă, răspunse Triton Guju de pe prispă, ciocănind de zor.

— Baţi coasa, Trifoane, ori?... întreabă Leonte fără mirare.

— O bat să fie bătută! zise Triton fără să ridice capul.

— Mi se pare că vrei să coseşti înainte de-a semăna?...

— Apoi dacă trebuie?... De!“

Pasajul e scos chiar de autor din context, spre a atrage atenţia asupra semnificaţiilor lui străvezii. Un alt instantaneu notează cearta lui Marin Stan cu „boii“:

„Fire-aţi ai dracului de zăpăciţi, unde vă duceţi?... Hooo!... Ho!... Ia seama, că am să-ţi dau bătaie!... Hoo!... Ce, nu ţi-e bine? Te-ai boierit, ai?... Apoi stai, că-ţi dau eu!

Îl plesni cu codiriştea biciului peste bot, întâi pe unul, apoi pe celălalt, scrâşnind: Să nu fii boier, că te-a luat dracul!“

Colonelul Ştefănescu, arendaşul de la Vlăduţa, încearcă prin întrebări aparent binevoitoare să descifreze dacă ţăranii au intenţia de a se răscula, dar primeşte un răspuns evaziv:

„— V-aţi boierit şi voi, mă! Vă vine cu strâmbul munca? E mai uşor să stai cu luleaua-n gură decât să dai cu sapa, cum nu?! Şi să ocărăşti pe boieri şi să pui la cale rebeliuni! Ce zici, măi Ştefane?

— De, don’ colonel, făcu Ştefan cu faţa zâmbitoare, mai încercăm şi noi marea cu degetul...“

Un întreg discurs al aceluiaşi colonel, ispitind meşteşugit pe ţărani asupra sorţii sale („... eu nu v-am bătut, nu v-am înşelat, nu v-am năpăstuit, v-am

ajutat, v-am ocrotit, v-am învăţat. Acum puteţi să-mi trageţi cu parul. Aşa-i?"), nu obţine din partea auditorului decât tot un enigmatic „de!". Impenetrabilitatea sufletului colectiv, obişnuit mai mult cu fapta decât cu vorba, este transcrisă cu multă subtilitate de Rebreanu, desăvârşit psiholog în această privinţă şi artist al stilului oral. Cu aceeaşi pătrundere şi fineţe este surprinsă reacţia unitară, tipică, a masei care ascultă mută, imobilă, şi „cu ochii ca de sticlă" cuvântarea prefectului Boerescu, compusă din vorbe mari ca: „opinca e talpa ţării", „munca voastră sfântă", „ţăranul român cuminte şi harnic", „regele şi guvernul vă poartă de grijă", „aveţi încredere în cârmuitorii ţării", „iubirea patriei", „interesul ţării cere linişte şi ordine, fraţilor", „românul nu piere". „Sutele de feţe cu aceeaşi expresie păreau a fi ale aceluiaşi cap", observă chiar autorul, iar cuvintele lui Ignat Cercel către Miron Iuga sunt repetate în mici variante ca de aceeaşi gură:

„— Decât aşa trai, tot mai bună o fi moartea!

— Mai bine omorâţi-ne, să scăpaţi de noi!

— Barem dacă muncim de ne zdrobim oasele, s-avem cu ce să ne ţinem zilele!

— Nici aşa nu-i drept, ca unii să plesnească de prea sătui, iar altora să li se usuce maţele de nemâncare!..."

Naraţiunea răscoalei are suflu de epopee şi se desfăşoară trepidant, în episoade dramatice, uneori senzaţionale, pornind cu energia unei explozii. Acum, limbile oamenilor se dezleagă, şi prilejul unei glume nu e niciodată pierdut. Iosif schimbă la plecare o vorbă cu Toader Strâmbu:

„— Luaşi toporul, Toderiţă?... Nu cumva pornişi tocmai acuma la pădure după uscături!

— Apoi, cu uscăturile trebuie să începem, măi nea Iosife, că doar aşa neam învăţat!"

Răfuielile încep cu Nadina, părăsită de Grigore Iuga pentru uşurătate şi care, sosită să lichideze moşia, nu avusese timp să se întoarcă la oraş. O violează Petre Petre, capul răsculaţilor, un flăcău voinic şi frumos, şi, gâtuind-o, Toader Strâmbu, căruia i-a murit nevasta de mizerie. Pe Aristide Platamonu îl privează de bărbăţie — în ochii tatălui său — Chirilă Păun (o scenă asemănătoare se află în *Germinal* de Zola). Plutonierul Boiangiu încasează o papară de la Serafim Mogoş, Trifon Guju şi alţii, abia reuşind să se salveze cu fuga. Ignat Cercel îşi întoarce întreit porcul luat de perceptor. Melinte Heruvimu face rost de un coş de bucate de la arendaşul Cosma Buruiană, pentru soţia sa bolnavă, dar ajunge acasă prea târziu. Colonelul Ştefănescu e numai izgonit din sat şi i se dă chiar voie să plece cu trăsura, ca unul ce e om bătrân, cu trei fete de măritat, puse din timp la adăpost.

Rebreanu nu pierde din vedere diferenţierile dintre păturile ţărăneşti. Luca Talabă, Lupu Chiriţoiu, Marin Stan, Filip Ilioasa fac parte dintre fruntaşii satului şi se codesc să meargă împreună cu sărăcimea, compusă din Trifon Guju, Toader Strâmbu, Leonte Orbişor etc., care, ştiind că la împărţirea pământului o să se îmbulzească şi ei, îi obligă să-i însoţească. „Cine nu pricepe de vorbă trebuie să priceapă de bătaie!“ ameninţă Trifon Guju.

Înfruntarea urii seculare adunate în sufletul ţăranilor cu îndărătnicia şi dispreţul boierului pentru ceea ce el numeşte „turma inconştientă“ dă în roman o scenă magistrală. Ţăranii vin la curte în ordine, ferind iarba de pe marginile aleii („Fereşte, măi creştine, zice unul, nu strica iarba, că-i păcat de muncă!“), şi când Miron Iuga îi întâmpină ironic c-au sosit „cu căţel, cu purcel“, luaţi prin surprindere, emit numai un „De, cucoane!“ Dar numaidecât prind curaj, spun că de data aceasta ei au venit să probozească, nu să fie proboziţi, că „porunca lui vodă“ (crezut de partea răsculaţilor, după un zvon neverificat) trebuie ascultată şi că ei nu s-au sculat „de florile mărului“. Boierul ameninţă pe Trifon Guju, acesta nu vrea să tacă şi, fiindcă se îndârjeşte, Iuga aduce puşca de vânătoare şi trage în el. Atunci, Toader Strâmbu întreabă: „Ce, boierule, vrei să ne omori?“, o măciucă izbeşte pe Iuga în cap şi, cu toate că nu mai e nevoie, toţi ca un singur om se îndeasă să-l lovească, într-o pornire de răzbunare unanimă:

„Mulţimea, intervine scriitorul, frământată ca o baltă răscolită de o furtună năprasnică, se îndoia când încoace, când încolo, căutând parcă să-şi descarce mai repede furia ce o sugruma...“

Caracterul spontan al mişcării, dar şi lipsa ei de organizare şi de perspectivă, fărâmiţarea sunt foarte just sesizate de autor. Ţăranii incendiază conacurile, crezând că în acest fel boierii fugiţi nu vor mai reveni în sat; taie firele de telegraf, în credinţa că astfel se izolează de oraş; au convingerea că acţiunea lor este în asentimentul regelui, îşi dispută între ei jafurile, comise mai ales de cei înstăriţi, din instinct de acaparare; în sfârşit, convin că n-ar putea să-şi împartă singuri pământurile fără ceartă şl bătaie.

Prin contrast, romancierul zugrăveşte faimoasa scenă din parlamentul ţării când premierul noului guvern a sărutat pe prim-ministrul guvernului căzut, într-un elan de „înfrăţire patriotică“, apreciat în adevărata lui semnificaţie doar de un ziarist, la tribuna presei: „Pupăturile astea o să usture teribil spinarea ţăranilor!“ (Rebreanu interpretează epic cunoscutul pamflet al lui Caragiale *1907. Din primăvară până-n toamnă*.)

Ultimele două capitole ale celui de-al doilea volum, *Focurile*, descriu sângeroasele represiuni ordonate de regim împotriva ţăranilor răsculaţi. Observaţia

că autorul s-ar complace aici în zugrăvirea unor tablouri violente din înclinaţii naturaliste temperamentale ar fi îndreptăţită dacă răscoala ar fi deschis măcar la urmă ochii guvernanţilor, aceştia ar fi recunoscut că ţăranii au făcut totul din exasperare şi i-ar fi iertat. În realitate, sub pretextul că graniţele ţării erau în primejdie, coaliţia burghezo-moşierească a dezlănţuit împotriva răsculaţilor un adevărat război de exterminare, soldat cu 11 000 de morţi.

Meritul lui Rebreanu stă, între altele, şi în fapul că în *Răscoala* a zugrăvit cu incomparabilul său talent un moment autentic din acest război de clasă care a fost represiunea.

Un politician demagog, prefectul Baloleanu, şi maiorul Tănăsescu, în fruntea unui batalion cu efectiv de război şi o baterie cu şase tunuri, vin să pacifice pe răsculaţii din sudul judeţului Argeş şi să restabilească stăpânirea boierilor pe moşiile Amara, Ruginoasa, Bârlogu, Babaroaga, Gliganu. Ţăranii sunt conduşi de acelaşi Petre Petre, reintrat în luptă după o scurtă derută, provocată de crima lui Toader Strâmbu şi învinsă prin spargerea cu barda a imaginii Nadinei din camera ei de culcare. Ipocrizia şi laşitatea penibilă a organelor administrative trimise să liniştească spiritele, servilitatea şi cruzimea mărită de frică a organelor însărcinate cu restabilirea ordinei, înverşunarea ţăranilor hotărâţi să păstreze cu preţul vieţii lor ceea ce au cucerit sunt exemplificate de Rebreanu în imagini de un realism sarcastic, hohotitor.

Baloleanu coboară din trăsură bolborosind galben: „calm, domnule maior!“ şi „să nu ne pierdem calmul!“ Spre a citi proclamaţia guvernului, Tănăsescu, dârdâind de groază, pozează în ascultător supus („Cum ordonaţi dumneavoastră, domnule prefect!“). Mulţimea de ţărani, „ca o apă bătută de un vânt nehotărât“, strigă clocotind de furie:

„Nu ne trebuie boieri!... Aţi venit să ne omorâţi?... Noi nu ne speriem de soldaţi!... Destul ne-au batjocorit ciocoii!... Huo! huo!... Să nu trageţi, fraţilor!...“

Un nebun cere ostaşilor să întoarcă armele asupra „diavolului“, o femeie arată în ce parte a corpului ei se pot folosi gloanţele, ţăranii aruncă, în semn că nu se tem, cu bulgări de pământ. Când o piatră nimereşte în calul maiorului, acesta, nemaiuitându-se la Baloleanu, pune trompetul să sune şi trage o salvă în aer. Petre opreşte oamenii să fugă şi-i îndreaptă să ia armele soldaţilor; Tănăsescu, obsedat de spaima că ar putea fi măcelărit, comandă foc în plin; Baloleanu, zăpăcit, amestecă noţiunea de „sânge rece“ cu aceea de „sânge nevinovat“. Mal departe nu se mai aude decât comanda maiorului:

„... Stai!... ochi!... foc!...“ urmată de detunătura puştilor şi comanda lui Petre Petre: „Nu fugiţi, fraţilor!...“ ascultată de tot mal puţini, până ce o salvă o întrerupe definitiv.

Represiunea este continuată apoi individual, cu judecarea sumară a victimelor şi executarea imediată a pedepsei: împuşcarea sau bătaia. Sunt executaţi Trifon Guju pentru Miron Iuga, şi Toader Strâmbu pentru Nadina. Bătrânii Luca Talabă şi Lupu Chiriţoiu se aleg cu câte cincizeci de lovituri. Ignat Cercel, care şi-a pus steag alb în poartă, ia o bătaie şi mai zdravănă şi e şi arestat. E plin de înţeles schimbul de cuvinte dintre el şi maior:

„— Tu eşti cu steagul alb, ai, şi cu pacea, hoţule?

— Da, domnule maior, păcatele noastre, că nu ştim cum am face mai bine ca să nu greşim! bâigui Ignat. Dacă Dumnezeu ne-a pedepsit să fim proşti, de, păcatele noastre...“

Iată o altă semnificaţie a poreclei de „proşti“ dată ţăranilor.

Rebreanu zugrăveşte scene atroce. Ca un exemplu de nemaiauzită barbarie este relatat cazul văduvei Niculina, fiica preotului Nicodim, care a avut îndrăzneala să ridice cadavrul tatălui ei, ucis de un glonte rătăcit, din drum. Maiorul Tănăsescu, care dăduse ordin ca morţii să rămână pe locul unde au căzut, o izbeşte peste ochi cu cravaşa şi pune patru soldaţi să-i numere cincizeci de lovituri în văzul copilului ei. Intelectualii sunt de prisos aici. Titu Herdelea, prezent ca ziarist la aceste întâmplări, îşi exprimă, cu riscul de a fi arestat, revolta, fără să poată împiedica nelegiuirile.

Acesta este romanul lui Liviu Rebreanu, o ilustrare, în cele mai bune pagini ale lui, a tragicei condiţii ţărăneşti în perioada dominaţiei burghezo-moşiereşti şi o condamnare de amploare nemaicunoscută a exploatării şi asupririi. Nici o operă a literaturii noastre dintre cele două războaie mondiale nu a pus mai cu putere o problemă socială şi nu a tratat-o mai profund, la un nivel artistic similar.

Limitele romanului *Răscoala*, explicabile istoriceşte, sunt, cum era de aşteptat, mai mult de ordin ideologic. Autorul se situează în genere pe poziţii populare, dar nu e scutit de o anume sfială faţă de clasa moşierilor, pe care o prezintă fie ca dotată cel puţin cu onestitate în persoana lui Miron Iuga, fie ca animată de idei reformatoare, cel puţin filantropice, în persoana lui Grigore Iuga (acesta, având „afinităţi“ cu pământul, după cum se exprimă Gogu Ionescu, se va reîntoarce după represiune, ca agronom, la moşlile rămase de la tatăl său).

Rebreanu a izbutit să scoată în evidenţă imensul rezervor de revoltă acumulat în conştiinţa ţărănimii la începutul veacului nostru, dar n-a ştiut să urmărească creşterea conştiinţei de clasă a elementelor înaintate din masa răsculaţilor, nici să descopere formarea în răscoală a ideii că de la clasele exploatatoare nu mai e nimic de aşteptat. Singur bătrânul Lupu Chiriţoiu are curajul să spună o dată lui Grigore Iuga“

„N-a sosit încă ceasul dreptăţii, cucoane Grigoriţă, dar trebuie să sosească odată ş-odată, că lumea fără dreptate nu se poate!“ [...]

Şi sub raport strict artistic, *Răscoala* marca un pas înainte în evoluţia romanului românesc, îmbogăţit simţitor între timp cu *Baltagul* şi *Zodia Cancerului* de Mihail Sadoveanu, cu primele trei volume din ciclul *Hallipilor* de Hortensia Papadat-Bengescu, cu *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil Petrescu şi *Întunecare* de Cezar Petrescu (acestea două din urmă pot fi socotite ca o replică la *Pădurea spânzuraţilor*). I s-a recunoscut lui Rebreanu capacitatea unică în literatura română de a zugrăvi sufletul colectiv într-o naraţiune de mari proporţii, semănând cu epopeea, de a cuprinde sub unghiul observaţiei sale, longitudinal şi transversal, lumea unei epoci, ca Zola, Tolstoi, Reymont, Verga.

Tema romanului avea să fie reluată încă în timpul vieţii lui Rebreanu de alţi scriitori, care însă nu s-au mai ridicat la înălţimea lui[1]. C. Stere comunica în al VIII-lea volum al romanului său memorialistic *În preajma revoluţiei, Uraganul* (1936), un număr de „documente omeneşti“, deformate de concepţia poporanistă a *Vieţii româneşti* dinainte de primul război mondial, iar Cezar Petrescu evoca răscoala şi antecedentele ei într-o lungă cronică în trel volume, *1907*, fiecare volum purtând un titlu de manifest (I *Mane, Tekel, Fares*; II *Noi vrem pământ, 1938*; III *Pământ, mormânt!*, 1943), în ciuda viziunii idilice, semănătoriste, a relaţiilor dintre exploatatori şi exploataţi.

AL. PIRU, Permanenţe româneşti, Editura Cartea românească, Bucureşti, 1978, p. 235—245.

Răscoala este o carte pe care, străbătând-o, cititorul e zguduit de vigoarea explozivă ce musteşte în fiecare episod, torturat de plasticitatea scenelor, cucerit de ansamblu.

Descriind situaţii cumplite, romancierul se menţine constant în acea postură a observatorului rece, imparţial, care este proprie întregii sale literaturi. Această detaşare, ce vrea, parcă, să concureze impasibilitatea naturii, i-a fost impusă, desigur, scriitorului de legile creaţiei obiective, dar ea exprimă totodată şi o anume concepţie, o „filozofie“. Autorul lui *Ion* şi al *Răscoalei* şi-a trăit cărţile tocmai prin obţinerea de a participa manifest la viaţa condensată în ele...

Dumitru MICU, *Scurtă istorie a literaturii române*, II, Editura Iriana, Bucureşti, 1995, p. 113.

---

[1] După un scenariu de Petre Sălcudeanu, *Răscoala* a fost ecranizată în 1965 de Mircea Mureşan.

... Singularitatea operei rebreniene apare încă mai evidentă în contextul prozei universale din anii 3O, prin *Răscoala* (1932). Romanul acesta marchează punctul culminant în evoluţia scriitorului, geneza sa însăşi fiind extrem de dificilă şi complexă (primele proiecte datează încă din 19O8, ideea romanului îl obsedează pe Rebreanu timp de aproximativ două decenii, iar lucrul efectiv la versiunea definitivă îl ţine prizonier timp de trei ani). Conceput ca un roman epopeic, *Răscoala* prefaţează mutaţiile ce aveau să se producă în spaţiul românesc de după al doilea război mondial. Câteva capodopere anunţau încă din anii 2O o serie de modificări în ordinea viziunii, tipologiilor, sondajului psihologic ş.a.m.d. *Ulysses* al lui James Joyce (1922), *Muntele magic* de Thomas Mann (1924), împreună cu *Les faux monnayeurs* (André Gide), *O tragedie americană* (Th. Dreiser), *Marele Gatsby* (Scott Fitzgerald), *Plimbare spre fa*r (Virginia Woolf), *Cavaleria roşie* (Issac Babel), *Înfrângerea* (Fadeev), *Pe Donul liniştit* (Şolohov), toate, până în 193O, indicau o deplasare dinspre individual spre colectiv. Mişcarea sincronă cu translaţia interesului epico-psihologic al lui Rebreanu însuşi, de la sondajele abisale din P*ădurea spânzuraţilor, Adam şi Eva, Ciuleandra* către abordarea problemei masei, întâi în *Crăişorul* — unde *mitul* şi *istoria* fuzionează în figura protagonistului —, apoi în *Răscoala*. Mişcarea intimă a prozei rebreniene — analogică aceleia europene — e de submersiune şi apoi de întoarcere la studiul ansamblului social, de la analiza cazului particular (individual) la regăsirea sintezei în destinul colectiv; de la anamneză la diagnostic. Sau, altfel spus, de la „biografism“ la „cronică“, aşa cum experienţa de André Gide se modifică în aceea a romanului ciclic de tip „saga“ (la Gallsworthy, la Roger Martin du Gard ş.a.). Proza europeană întârzie de-a lungul unei întregi epoci în analiza meandrelor cazurilor particulare până să regăsească (nu fără dificultate, la Sartre, Camus etc.) drumul spre nexul dramatic al vremii, sub raportul şi din punctul de vedere al masei. În momentul apariţiei *Răscoalei* marile opere ce i se pot contrapune sunt încă sub presiunea studiului cazurilor de conştiinţă: *Omul fără calităţi* de Musil, *Indiferenţii* de Moravia, *Călătorie la capătul nopţii* de Céline, *Sanctuarul* de Faulkner, cărora li se alătură replica violentă a lui Thomas Wolfe din *Timpul şi fluviul*, creaţii majore ce apar simultan, sau aproape, cu *Răscoala*. Exprimând, desigur, o realitate specifică (istorică, socială, naţională), capodopera lui Liviu Rebreanu avertizează lucid şi cu o majoră radicalizare politică asupra problematicii destinului uman *colectiv*, dincolo de cel singular. Contemporan cu Romain Rolland, Girandoux, Martin du Gard, Thomas şi Heinrich Mann, Gallsworthy, Hemingway ş.a., Liviu Rebreanu e printre marii romancieri ai realismului european modern

care pune problemele masei, iar când scrutează soarta individului (fie el intelectual, ţăran, aristocrat, burghez ori lumpen) o face întotdeauna din perspectiva unui destin social, integrat uneori în orizontul cosmic. El ne apare şi prin acest aspect ca un precusor al unei modernităţi mai durabile decât experimentalismul multora dintre confraţii săi în plină vogă la acea dată într-o literatură sau alta. *Solitarismului* simptomatic epocii, Rebreanu îi răspunde printr-un *solidarism* de esenţă istorică, fibră puternică ce-l leagă de o întreagă tradiţie a prozei româneşti, asigurând-i totodată un loc marcant în planul devenirii prozei universale. [...]

Operă de sensuri grave, de tensiune dramatică, de combustie artistică înaltă, *Răscoala* marchează în realismul românesc contemporan o cotitură semnificativă. Prin poziţia adoptată, prin optica socială, prin capacitatea de a înţelege şi interpreta faptele istorice, prin arta inegalabilă a arhitecturii epice, romanul acesta rămâne, fără îndoială, cea mai izbutită creaţie închinată lui 1907.

Nimeni, până la Liviu Rebreanu, n-a îndrăznit să atace frontal o temă atât de dificilă, cu implicaţiile cele mai neaşteptate şi riscurile (nu numai estetice) foarte mari. Prozele scrise în toiul evenimentelor, cu indignarea şi emoţia lor mirată, rămâneau totuşi simple mărturii subiective şi arderile lor incomplete, lipsa perspectivei istorice, deficitul de concepţie ies tot mai mult la iveală, cu trecerea anilor. Era nevoie de o evocare amplă — şi doar un creator genial o putea da, care să fie capabil nu numai de a intui resorturile mecanismului mişcării colective, dar şi patosul ei revoluţionar împletit cu actul anarhic, debusolat, propriu „războaielor ţărăneşti" şi suflul de tragedie antică al unui sacrificiu pentru ideea de dreptate, ce avea să atingă în memoria urmaşilor contururile mitului.

Liviu Rebreanu a simţit dimensiunile umane ale acestei geografii pătate de sângele celor unsprezece mii de victime. Urmele le vedea peste tot, oriunde întorcea privirea, şi în notiţele sale inedite sau în însemnări disparate imaginea sângelui aprins, a crucilor albe la margini de drumuri (viziune obsesională şi la Elena Farago în consemnările lirice ale momentului) a flăcărilor şi fumului înecând orizontul, revin ca un leit-motiv al unei simfonii încă nescrise, întâi în cadenţa trenului ce-l aducea spre Bucureşti („Veneam în ţară curând după răscoalele ţărăneşti care au înroşit orizontul românesc cu flăcări de conace aprinse şi stropi gâlgâind de sânge fierbinte mult..."), apoi în orele de nesomn ale proiectelor (notaţia unei suite de capitole se încheie cu „cruci albe şi coperişe roşii") în anii îndelungei gestaţii. Ca şi intenţia estetică notată undeva de a consacra răscoalelor o operă „obiectivă, simplă, îngrozitoare", credincioasă parcă preceptului rilkeean despre Frumos.

Deşi toate acestea îi erau clare, romancierul se apropie cu teamă de marea confruntare. Aş îndrăzni să spun că „romanul romanului“ este şi în cazul *Răscoalei* de un interes pasionant şi printre multe lucruri neînţelese din modul cum edităm pe marii noştri scriitori rămâne şi acela că textul proiectatei lui conferinţe despre geneza capodoperei sale e încă inedit, comunicat numai în parte într-un articol din 1957 al excelentului cunoscător al arhivei Rebreanu, cercetătorul Nicolae Liu. Ani întregi trec numai cu cercetarea de documente, cu nevoia imperioasă de a vedea locurile şi oamenii încleştărilor, de atunci (pe unii îi scrutează din cerdacul casei lui de la Valea-Mare; baba Ioana era o vecină umilă, cocârjată, personaj autentic, deşi desprins parcă din corul bătrânelor lui Agârbiceanu!), de-a face schiţe de peisaj şi a alcătui liste de personaje şi locuţiuni pitoreşti, ba chiar de a-şi antrena forţele epice într-un roman preliminar. În *Crăişorul* el înfăţişează tot o mişcare ţărănească, a lui Horia, cu sentimentul că se va obişnui astfel să mânuiască cu mai multă siguranţă o masă umană răscolită de frământări ancestrale şi de un duh al justiţiei sociale ce vine din cea mai depărtată istorie.

Cine ar vedea în aceste preparative o anume pedanterie (s-ar putea crede, ardelenească) se-nşală, când nu era decât presentimentul creaţiei capitale şi spaima sfântă ce o stârneşte ea în conştiinţa artiştilor autentici. Liviu Rebreanu simţea cu claritate că zideşte acum Curtea de Argeş a romanului românesc, că-şi zidea, aşadar, cu senina acceptare a sacrificiului, tot ce geniul său avea mai bun, că poate nu-i va rămâne nimic pentru acele opere la care mai visa. Iată de ce în *Răscoala*, optând pentru o construcţie epopeică, el refuză să respecte legile clasice, anchilozate, ale romanului tradiţional şi elimină de la bun început prejudecata eroului central. Prim-planurile vor surprinde mereu masa ţărănească, colectivitatea în tensiune, în scăpărarea urii, în revolta deschisă, în apărare, în căderea tragică finală. Fusese şi înainte preocupat de virtuţile arhitectonice ale romanului modern, din care implicaţiile cinematografice, deci intuiţiile proprii unei noi arte, nu lipsesc. Succesiunea celor douăsprezece capitole este de-a dreptul filmică, subîmpărţirea lor în unităţi epice scurte, nervoase, pe „momente“ semnificative, introducea în proza românească ideea de „secvenţă“, iar categoria de ritm (vizibilă încă în *Pădurea spânzuraţilor*) conferă acestei proze caracterul ei prin excelenţă modern.

Mişcarea începutului este largă, greoaie, creând impresia acumulării unei energii grozave ce se caută, îngrămădind acele „imponderabile“ observate odinioară de Eugen Lovinescu, vădind preferinţa romancierului pentru acţiunea „subterană“ care „se presimte mai mult decât se vede“. La început totul sugerează o atmosferă de acalmie, tonul povestirii e voit plat, fad, epuizat

în conversaţii fără relief, în mijlocul cărora autorul aruncă, din când în când, semnale de alarmă, scăpărări de fulgere scurte pe un cer înnoptat, prevestiri ale furtunii ce avea să izbucnească în curând. Aşa, apariţia lui Petre Petre la cizmarul Mendelson, unde-l întâlneşte întâi pe Titu Herdelea; aşa, dialogul cu Grigore Iuga despre pământurile ţăranilor; aluziile tot mai frecvente la intenţia Nadinei de a vinde Babaroaga; expresiile esopice ale dialogurilor ţărăneşti, creând un subtext de tensiune, un soi de nesiguranţă, de „malaise“ pe care scriitorul ne-o transmite prin admirabilul său personaj-martor, Titu Herdelea. Accelerarea este astfel studiată, ritmul e ţinut deocamdată în frâu, lăsat uneori mai liber, apoi iarăşi încetinit, ca şi cum aceste „ralenti“-uri ar fi menite să reconstituie spiritul unei epoci ce-şi amăgea neliniştile şi spaimele cu expoziţii, discursuri parlamentare, mondenităţi — o lume trăind pe un vulcan pe care-l spera stins. Respiraţia epică e apoi tot mai grăbită şi declanşarea dramei e trasată în linii repezi, de o mare vigoare a desenului, cu contorsiuni michelangioleşti şi cu o vertiginoasă încheiere, unde magistral — şi cât de modern — apare decupajul, artă prin excelenţă regizorală, ale cărei virtuţi Rebreanu le stăpânea cel dintâi în proza românească. Construcţie monumentală, impresionantă şi prin dimensiuni, dar în egală măsură prin detaliu şi metaforă, romanul vădeşte o dată noutatea concepţiei (ideea „circuitul închis“) şi înrudirea cu o viziune cinematografică de care sunt contaminaţi toţi marii prozatori ai veacului nostru, într-un mod de altfel foarte firesc. (Pare tocmai de aceea în ordinea lucrurilor că Liviu Rebreanu a suscitat interesul cineaştilor noştri şi a furnizat materie preţioasă pentru victorii regizorale şi de imagine filmică. Nu era aici doar interesul tematic, ci şi o afinitate de optică, împletită cu umanismul universului său, garantând turul de forţă al cineaştilor noştri, Liviu Ciulei şi Mircea Mureşan).

Epica lui Rebreanu este în *Răscoala* încă mai evident antiretorică, lipsită de orice emfază şi străină oricărui sentimentalism (păcate ce grevau schiţele luate în toiul bătăliei de numeroşi antecesori sau, dintre emuli, construcţiile artificioase ale lui C. Stere şi Cezar Petrescu). El taie, dimpotrivă, tot ceea ce i se pare prea ostentativ, declarativ, retoric, fidel naturii sale sau, mai exact, familiei lui de spirite, Tolstoi — Balzac, unde, cu un termen izbutit al lui Vladimir Streinu, „obiectivitatea-metodă“ era înlocuită cu „obiectivitatea-natură“. Un singur exemplu, din periplul căutărilor unui final. O intenţie manuscrisă, suprimată apoi, suna astfel:

„La sfârşit: o umbră uriaşă, imensă şi îngrozitoare se întindea parcă peste toată ţara. Sclipirile artificiale ale oraşelor, luminile silite ale luxului şi destrăbălării, spoiala şi superficialitatea nu puteau străbate printr-însa precum

nu puteau străbate nici gemetele grele, înăbuşite în lacrimi, ale mulţimii uriaşe ce muncea fără speranţă şi spera totuşi". Pasajul declamator (în spiritul prozei minore „gen 1907") era în vădită discordanţă cu tonalitatea întregului şi prozatorul lasă în versiunea definitivă mişcarea liberă de orice comentariu a personajelor readuse pe peronul Gării de Nord, cu reapariţia de contrapunct grotesc a arendaşului Rogojinaru. Banalitatea scenei, tonul ei voit şters se încărca totuşi cu sentimentul foarte concret al dinamicii necurmate a vieţii, tincturat cu o abia perceptibilă tristeţe la indiferenţa unui *univers* străin de dramele umane (cum şi la Camil Petrescu în *Patul lui Procust*), sugestie admirabilă a frazei finale: „Glasurile se amestecau, se confundau, se pierdeau în zgomotul din ce în ce mai mare al lumii..." Unde *lume* nu este decât vocabula populară pentru univers, iar ideea şi subtextul ei liric anticipează procedee ale câtorva din capodoperele neorealismului cinematografic italian.

Timp şi univers — Om şi istorie, înfruntările vin de departe şi proza lui Rebreanu le cunoaşte stigmatele.

Mircea ZACIU, *Ca o imensă scenă, Transilvania...,* Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 311—312, 322—326.